

УСС

НАД

Золотою
Липою

T3(24,33)5-54

ЛНБ ім. В. Стефаника

00110658 (L)

B-5915

2012

БІБЛІОТЕКА УКРАЇНСЬКОЇ БОЄВОЇ УПРАВИ.
Ч. 2.

ДР ОСИП НАЗАРУК

ВОЄННИЙ ДОПISУВАЧ УКРАЇНСЬКОЇ БОЄВОЇ УПРАВИ

НАД ЗОЛОТОЮ ЛИПОЮ

В ТАБОРАХ
УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

1917.

Другий наклад.

Накладом Української Боевої Управи.

Druckerei Joh. N. Vernay, Wien, IX., Canisiusgasse 8—10.

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

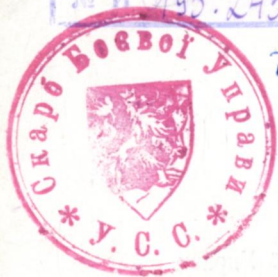
Високо

Повважаному Пакові
Михайлови Вознакові
на спомяти

від
Української Боевої
Управи.

Відень 17. III. 1917.

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 195.243

12773

До фронту над Золотою Липою.

(Зміст: Чого я сподівався, а що побачив. „Курить ся галицька волость.“ Запах спаленини й минувшини. Немезіс. На нашій несвоїй землі. Історія золотого нашійника. Як виглядає Аресовий шлях. Шілерівські чети. В бібліотеці У. С. С. Зі споминів д-ра Кирила Трильовського. Монумент, якого не буде. Два січові шпиталі. Дорога з Нижньої Демні до Камінки. Чорнявка й русявець. Напись, викована в скелі. Таємниче озеро на горі. Пресова Кватира У. С. С. З вікна залізничного воза. „Еспанські їздці“ й інші свідки недавніх кривавих битв. Перший курінь в битві під Лісовичами. Другий курінь в битві під Болеховом. Сотня Цяпки в битві під гошівським монастирем).

Рік не бачив я Галичини. Одначе мимо того перший раз у життю не було мені спішно до неї. Бо в уяві стояли картини прикрі, невеселі: згарища й попелища, села, зрівнані з землею, поля і селянські ниви, поорані ровами й ґранатами, збідніла людність з жахом в очах. На щасте, — розумієть ся, в усім є щасте, навіть часом у положенню

українського кореспондента, — зближався до границь Галичини серед ночі. Невизначно бовваніли зариси Бескида. Студінь, що віяла з його провалів, знечудювала нерви й думки. Нарешті — границя Галичини. Пізнаю її: я-ж стільки разів переїздив сюди. Почало невизначно сіріти й дався чути запах спалення. Вмить скристалізувалася моя свідомість: так, того запаху я весь час по дорозі боявся, я боявся побачити втілення картини старого поета, змальованої словами:

„Курить ся галицька волость, дим до Бескида підняв ся.“

Страшне було мое вражіння. Воно буде мабуть прикрийше навіть від того, яке людина може мати, оглядаючи пожежу цілої країни. Бо в великій пожежі все є щось могутнє, пориваюче, щось, що вдовольняє бодай негативні сторони людської душі, розхвилює їх, загострює обсерваційний зміст і тим містком переходить на позитивні сторони душі: будить творчість, уяву, жаль і співчуття. Але почути запах спалення цілої країни по багатьох місяцях від часу, як по ній готіла пожежа — се щось без порівняння гірше, ніж бачити пожежу. Воно викликає в душі вражіння пустині, але не „сотвореної Богом“, не такої, яка, кажучи словами Тараса, „ховається од людей“, бо в такій пустині, що ховається від людей, є щось

природне. А тут . . . Подібне вражіння му-
сить мати й відчувати хіба старий, розумний
учитель, що ціле життя совісно сповняв свої
обовязки, виховував цілі покоління молодіжи,
а як білий волос покрив його голову, по-
бачив, що з праці його життя ніщо не
вийшло, що там, де він сподівався зерна,
лише пуста половина й чорний кукіль.

Та на „щасте“ сіріло ще невиразно . . .

Запах спаленини ставав усе дужший і
дужший. А рівнобіжно з тим щораз вираз-
нійше виступали в душі понурі картини ми-
нулого, яке ся країна перенесла на собі. Оди-
найцять місяців витримувала вона весь тягар
модерної війни з її тяжкими гарматами та мільо-
нами ворожих військ, що перевалювалися по
ній, як саранча по збіжу. Така її доля тепер,
така була все. Не мала вона щастя з ранку, не
має й до останку. Мов під болючим ударом
зробила думка наглий скок у бік: якась
жорстокість, якесь усprawедливлення з льогіч-
ним ланцюгом конклюдій перелетіло до мозку,
мов ключ зраних журавлів. Здається, була
се якась психічна „кляпа безпеченства“, що
ратувала перед безуспішним накопиченням
гіркоти й жалю. Ратувала, як могла. З якимсь
дивним поспіхом вилітали думки, ні, відривки
думок про те, що нам належить ся все, що
нас коли небудь в історії зустрічало. За княжі
коромоли, за боярські інтриги, за квієтизм і

байдужність, за те, що ми тепер оглядаємо своїми очима між нашою інтелігенцією. Немезіс. Онде ходить вона по нашій землі з великим мечем у руці, а в слід за нею іде голод, пожежа, нужда та зараза. Якже глибоко й цупко повязані туг преміси з висновками в тій ґранітовій „льоґіці фактів“.

Зрештою ся незовсім слухна конклюдія успокоїла мене, мов порошок аспірини. Але я грубо помиляв ся, думаючи, що душа вже задубіла й що не відчуватиме сильнійше ще прикрійших вражінь . . .

„Лавочне!“ — Я виглянув у вікно. Ні сліди знищення, ні зруйнований дворець, ні ті прикрі думки з фалшивими висновками не боліли мене так, як се, що я, почавши від сього місця, чув і бачив. Але читач може хиба додумати ся сього. Бо я не скажу йому. Не можу сказати: в вигіднім кріслі сидить пан з червоним олівцем і читає сі болючі для мене рядки, читає скорше, ніж ті, для котрих вони призначені, скорше і — може уважнійше. Але читач повинен знати, що я, почавши відси, чув і бачив. Бо воно було й перед війною. Тільки тепер воно дуже разить . . .

„Марш! куди пхаеш ся?!“ залунав панський голос того, хто має право так кричати. Купка наших переляканих молодиць

біжить попри ваґони поїзду. Босі, обдерті, залякані люде. Горожане . . .

Відвертаю очі від тої картини. „Ой, не однаково мені“

А поїзд мчить по нашій, несвоїй землі. І минає згарища, сторчачі комини, руїни хат. Вже студені. Перекурила ся галицька волость. Срібний Опір веть ся поміж ті згарища, скаче по камінню і дзвонить чудову своїм смутком пісню про молоденького князя Святослава, котрого саме тому літ девятьсот удушив над його берегами золотим нашийником рідний брат. Символ золотого нашийника, що душить цілий нарід . . . Його по Святославі одідичили опісля гетьманські доносчики й наші москвофіли. Веселий Опір сумну співає пісню.

Залізні мости на Опорі тут і там покручені, якби були з лика, а не з твердого металю: сюди йшов Арес, бог могутній. І рвав залізо і ломав мости і кидав в Опір залізничі тори й розмітував скелі та столітні смереки. Сюди йшов Арес, бог могутній.

А там у темряві споконвічної дебри, в засіках, у мраці і болоті ворушило ся щось — таке мале і незриме: то бігли дебрами Бескида молоденькі чети Українських Січових Стрільців, перевивали ся поміж ноги страшного бога побоевищ й останками віддиху летіли на позиції, щоби ставити опір

навалі споконвічного ворога. Сюди, берегами Опора, йшли вони. А кров значила їх сліди. Кров, кров! Спокутовували вину батьків і прадідів своїх, нашу, несвою вину.

„Сколе!“ Добре мені знане містечко. Зга-рища величньої палати баронів Гредлів, попелище з великого тартаку. Тут і там по-вибивані шиби в місті. Але місто стоїть, як стояло.

Заходжу з товаришами до знайомої хазяйки. Їмо. Наймолодший з нас іде до поблизького села Камінки, де стоять Кошем наші стрільці. По якімсь часі приїжджає по нас фіра. Ми такі втомлені. Але весело їдеть ся до свого Коша. Вже здалека видніють на тлі зеленої мурави над Опором цілі сотні новобранців Українських Січових Стрільців. Роблять вправи. Приготовляють ся, щоб дальше спокутовувати нашу, несвою вину.

Доходить полудне. Легіт з провалів Бескида доносить до нас відгомін їх пісні: „Гей, там на горі Січ іде!“ Очевидно ідуть на обід. Підїжджаємо ближше й дивимо ся на них: тут і там у їх рядах синіє мундур гімназиста. Сам молодник, сам молодник . . . Здаєть ся, що кожному з них говорить з очей Шілерівська поезія:

„Noch in meines Lebens Lenz
War ich, und ich wandert' aus

Und der Jugend frohe Tänze
Ließ ich in des Vaters Haus,
Denn mich trieb ein mächtig Hoffen
Und ein dunkles Glaubenswort . . .“*)

Так, коли не зникне в нас віра й туга за самостійністю України, то північний колюс, хочби загарбав наші землі аж поти, поки доходить запах спаленини, то є по останні межі української території, не зітре наших змагань, не знищить нашої ідеї. Се така дивна картина — сі дрібні розміром чети, сотні і курінї, що йдуть провалами Бескида проти величезних армій східного царя, зібраних зі 111-ти народів у двох частях світа. „Хто з них верне, хто загине?“ Вступаю до бібліотеки. Зустрічаю в ній крім книжок, які я вже перше бачив у Варпаланці, цілком нові транспорти. Чого тут нема? І „Бібліотека найзнаменитших повістей“ „Діла“ і старі видавництва Франка, тут і там стрінеть ся і видання рос. Українців. „Те все, прошу пана, привезли ми зі Львова на своїх колїнах, притримуючи весь час руками, бо не було як і чим пакувати“, каже до мене якийсь молодий стрілець. Питаю його, з котрої він гімназії. Відповідає, що він не гімназист, а має тільки 4 класи сільської

*) Ще в весні мого життя був я і вимандрував і полишив у хаті батька веселі танці молодости, бо гнало мене могутнє сподівання і темне слово віри.

школи. Я засміяв ся в душі. Щиро й сердечно засміяв ся з тих, які думають, що зможуть знищити українську національну ідею. Голова „Боевої Управи“, д-р Кирило Трильовський, що приїхав тут зі мною і разом зайшов до бібліотеки, переглядаючи книжки старшого видання, при деяких з них оповідає інтересні історії про те, як вони повставали, відкриває деякі криптоніми, каже, хто й серед яких обставин дав ініціативу до написання або видання сеї чи тої книги. Скрізь видно невідомі нам молодшим сліди величезної праці Франка, серед найтяжших обставин, сліди праці чоловіка, котрого рани повстали зі шпигань таки наших людей, одного з тих, котрі з горя і голоду „бігли геть від нас, на глум піднимані і сміх“. Чому-ж ніхто не списав досі тих преінтересних річей про колючу стежку, якою йшли найліпші споміж нас? Все те пропаде, коли вимре старше покоління і не буде навіть того, чого Франко бояв ся:

„Щоб монументом їх не було те камінне,
Яким в відплату за плодючеє насінне

Ще при життю обкидувано їх . . .“

Ні, навіть такого монументу не буде, здаєть ся. Пізнійші покоління не знатимуть навіть терпінь і мук, серед яких творила ся наша нова культура. Я подивив ся мимохіть на голову „Боевої Управи“. І він належить

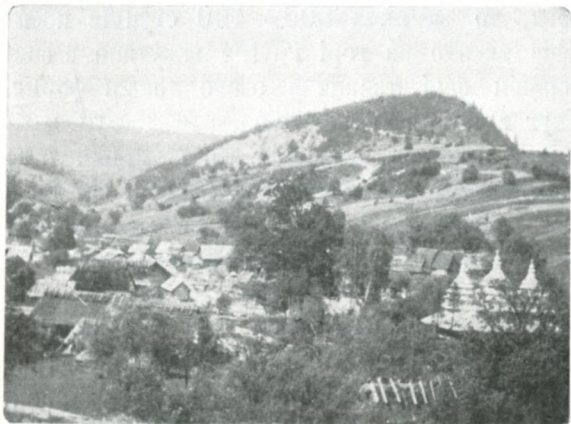
до тих, що зазнали неодного неприємного на дорозі свого публичного життя. Та велика енергія, яка в нїм була, пішла в більшій частині на камінне „монументу“, якого не буде. — Чудові віллі мільонерів Гартенбергів. І пригадуєть ся мені чудовий своїм положенням шпиталь давнього Запорожа: монастирь Межигірського Спаса, над самим Дніпром, вище Києва, де замикав очі один з найкращих січових отаманів: „Семен Палій, Запорожець, горем недобитий“. Вертаючи в році 1683 зпід Відня, мусїв він переходити Карпатські гори. Може саме йшов він туди зі своїм полком. Може саме спочивав він тут, де тепер знаходить ся шпиталь Українських Січових Стрільців. Ми не знаємо сього. Бо ми „неісторичний“ нарід — неісторичний у значінню, що не знаємо найінтересніших моментів з нашої бувальщини. Не списували сього батьки, не люблять писати й діти. А як і напише хто, то воно і так піде мишам на сніданне. Ген з глибини борів здовж річки Камінки веть ся і долітає до нас півчутно невиразний відгомін пісні, такий ніжний, як легенька смуга диму з доброго цигара. Чи се причув ся далекий відгомін пісні Палієвого полку, що може переходив сюди? Ні, ся дорога веде поміж чудові скелі, попри таємні озера до села Камінки в повіті Долина, де містить ся властива кадра Україн-

ських Січових Стрільців (у віллях Гартенбергів на Долішній Демні знаходить ся тільки команда, часть канцелярій і всі новобранці). — Ви може цікаві знати, як виглядає дорога до сеї частини „Січового Коша?“ То представте собі в уяві найкращий вид, який можете представити собі, а я дам тільки руштованне до вашої будови в уяві: По обох сторонах гори, борами покриті. Між ними веть ся і скаче по камінню маленька та збиточна й гарна, як гарна інститутка, що спішить ся на стрічу зі своїм любком — річка Камінка (вона при самих віллях Гартенберга лучить ся з Опором). Вона така сильна брунетка, як Опір ясний бльондин. І біжить вона по мохом оброслім камінню, серед темних борів Бескида. Скрізь водопади й кручі і прямовисні скелі. На одній з тих скель, простій і гладкій, як стіна, видніє виразна, хоч почорніла вже, викована напись: „Ще не вмерла Україна 1912“. Під нею дрібнійші підписи двох (очевидно) студентів, що виконали сю небезпечну роботу. На жаль за-слабі маю очі, щоб відчитати імена сих відважних хлопців. Не розумію, як вони могли дібрати ся до тої скелі і викувати в ній сю напись, бо Камінка саме в сім місці творить глибоку, збиточну сагу. Цікаво, чи між російськими військами, що переходили сею дорогою, були й російські Українці. Сю напись мусіли вони

запримітити. Цікаво, з яким почуттям минали вони сей скромний, виразний знак нашої живучості. А ліворуч під гострим кутом відбивається у бік під гору дорога. Коли підете нею, забувши на хвилю про ціль своєї дороги, то за яких 300—400 ступнів побачите високо на горі кругом закутане в смерековім борі таємниче озеро дивної форми. Кругом шувар і трясавиця, але доступ можливий в однім вузьенькім місці. Допливу до цього озера не видно, але мусить він бути дуже сильний, бо відлив, що впадає до Камінки, зовсім поважний і бистро пливучий з гори. Публичний гостинець до села Камінки, дорога, котра провадить з того гостинця до озера й відплив з того озера творять трикутник, котрий видається такий регулярний, що міг би творити правильну основу до переведення доказу на відоме твердження Пітагора.

Коло шість кілометрів даліше розкинулося село Камінка, де тепер знаходиться Січовий Кіш. Їдемо просто на обід. Товариші приймають нас як давніх знайомих. Приємно між ними. Іду до Пресової Кватири. Контролюю роботу, виконану в моїй неприсутності. Читач, що сидить собі в вигідній кімнаті, не має поняття, серед яких труднощів приходить ся тут працювати. В Камінці хат небагато, село бідне. І хоч Пресова Кватира,

найшовши прихильність у місцевих командантів, приміщена в хаті начальника громади одначе їй тут дуже тісно та значно гірше ніж у Варпаланці. Вона розпоряджає всього,

Село Камінка в повіті Долина, де перебував Запасний Курінь У. С. С. від 6. VII. — 21. VIII. 1915. Світлий 30. VII. 1915. Євген Бородієвич.

одною кімнатою, котра служить також за спальню, часом і для кількох людей. Ліжко тут тільки одно. Тому по кутах стоїть сіно, що служить за постіль. Шаф нема. Лямпи нема. Не так, як у кімнатах культурного Німця в Варпаланці. Мимо того робота йде. Пішов я до наших командантів в справі другої кімнати для Пресової Кватири. Прирекли.

Само полудне. Сонце світить. Ясно й тепло. Під оборогами сїна лежать „кадристи“. Тут і там чути, як деклямують Шевченка, як читають Франка. Дехто жалуєть ся на нудьгу. Книжок так мало. Часописі нема. Старшина забирає.

Засідання Пресової Кватири. Установлене хронікаря. Цікава дебата над тим, як повинна виглядати сучасна хроніка. Наперед обговорено засади об'єктивізму й індивідуалізму. Дебата гаряча, як в академічному товаристві. Шкода, що в душній кімнаті при лавній свічці просто годі її записувати. А потому виїзд. Коли читач не був українським кореспондентом, то нема що йому представляти приємности їзди нашої братії. Скажу коротко: вона їде на правах простих жовнів. Нехай читач представить собі всі вигоди та заосмотрення чужих кореспондентів на таку дорогу, додасть до того деякі своєрідні прикраси, а матиме слабе поняття про приємности українського кореспондента.

З вікон вагону видніють, як і передтим, ґранатами розвалені хати, сліди пожарищ і могили (між Бескидом і Лавочним в якимсь ліску кількадесять могил, тепер їх видно рідше). Тут і там мигне пікельгавба на могилі пруського жовніра.

А коло Болехова видніють виразні сліди недавніх кривавих битв. Густо одна попри

другу розставлені криївки, викопані в землі здовж залізничного шляху, різної великості й форми. А перед ними тягнуть ся на великім просторі т. з. „еспанські їздці“. Се просто движимі стільці до різання дров (звані на Гуцульщині „кобилами“), тільки значно тяжші і більші, збиті з дощок. Вони в горі і в долині та по середині, як також навхрест, обмотані колючим дротом. Взаємно між собою вони не лучать ся трівало, тільки своїм положенням. Коли розстрільна посуваєть ся наперед, то такого „еспанського їздця“ переносить двох до чотирьох людей і знов уставляють їх в один ряд перед новою розстрільною. Ся легка й про око невинна охорона в дійсности дуже небезпечна. При ній в часі її розсування паде найбільше ворогів, що приступом ідуть. А тягнеть ся та охорона цілими кільометрами без огляду на терен, болота й мочари. Підїзджаємо до болахівського двірця. Між моїми товаришами, що брали участь в битві під Болаховом, починаєть ся оживлений рух. „Онде наші криївки! Ось тут ми лежали! Відтам наступав ворог! В сїм напрямі звертала ся його найдужша артилерія! А там поза нами під селом Лісовичі взяв ворог в неволю Степанівну та кільканайцять наших товаришів, окруживши їх окопи!“

Та битва відбувала ся по зливнім дводневнім дощі. Наше правильне військо, що

стояло по обох сторонах позицій Українських Січових Стрільців мусіло під напором перемагаючої московської сили уступити. Десь коло півночі так коло третьої години над раном пішли фінляндські полки приступом на стрільців. На дворі сіріло. З трьох сторін рівночасно почали бігти на наші позиції російські війська з сильним криком „Урра!“ Огонь сипався в окопи наших лучних ровів. Останній був найстрашніший. Ніхто з наших хлопців не думав, що вийде з сеї битви живим (атакували їх чотири свіжі фінляндські полки). Тому прийняли наші рукопашний бій на біле оружие. З російської сторони взяли в нїм участь ті сили, що наступали з боків, з місць, де стояло передтим наше реґулярне*) військо, бо тих, котрі наступали на наш фронт, здержував ще огонь наших хлопців. Лучними ровами (Laufgraben), що лучили окопи Українських Січових Стрільців з окопами австрійського реґулярного війська, набігало щораз більше російських жовнірів. Розпочався бій на кольби та баґнети. Найбільше потерпіла з Коссакового куріня сотня Семенюка, котрою проводив четарь Артимович, що тоді ранений попав у полон. Багато стрільців, взятих у два вогні, впало. Частина дістала ся в полон, але значна часть таки зуміла видістати ся

*) Терміну „реґулярний“ уживаю лише в протиставленню до добровольців.

з того пекла й, оперши ся о надходяче пруське військо, знов сформувала ся до бою. Видно, що й Москалів коштувала ся битва немало, бо вони вже не поновили приступу. На дворі було вже цілком видно, як бій при-тихав.

В тім самім часі другий курінь наших Стрільців боров ся під Болеховом. Він був того дня щасливіший. Скріплений німецьким військом держав ся весь час на своїх позиціях і мимо сильного неприя-тельського вогню не по-ступив ся ні на ступінь назад. Дворець, зайнятий тим курінем, розсипав ся під ударами російських ґранатів, великий тартак при залізничім торі, запалений московським огнем, горів. А наші стрільці стояли та не поступили ся. Наслідком добрих позицій і забезпечених боків мав сей курінь дуже малі стра-ти, а все-таки стратив він тут мертвими ма-туриста Гарасимовича, академіка Павлова й кількох інших забитих і ранених. Так за-

Мирон Гарасимович, що згинув від машинного кріса 27.V. 1915 в Гузієві. Світлив у Відні, в лютім 1915 Кільофот.

кінчила ся для нас чотиродневна**) битва на лінії Лісовичі--Болехів.

Але не тільки в тих двох місцевостях бороли ся тоді наші Стрільці. Стояли вони ще в бою на дуже не вигідній для них позиції під славним монастирем у Гошові. Там була сотня Івана Цяпки, в часі битви приведена з Січового Коша в Варпаланці в силі коло двіста людей. Першого дня битви не брала вона ще в ній участі. Щойно другого дня битви, як западала ніч, почало російське військо приступ на її позиції. На щасте для сеї сотні російська артилерія звертала свій огонь на Болехів, а на позиції сеї сотні стріляли Москалі тільки з крісів ручних і машинових. Так стріляли Москалі від години девятої вечір до години другої рано. Сотня Цяпки відповідала зразу сальвами, а опісля скорим огнем (Schnellfeuer). Поруч сеї нашої сотні стояло угорське військо. Коло години пів до третьої над раном повторила ся тут та сама історія, що з першим курінем. Регулярне військо під напором російського приступу в части подало ся. Тоді наша сотня, що стояла перед гошівським монастирем, вдала ся у бій. Коло п'ятнадцять хвиль витримала ся наша сотня і флянковий і фронтний огонь тай навіть відперла приступ, звернений на неї з того місця, де стояло передтим угорське військо.

**) Від 31 мая до 3 червня с. р

Опісля, не отримуючи ніякої підмоги, подала ся назад на приказ свого команданта в порядку до залізничного шляху й заняла позицію вздовж шляху. Настав день. Москалі не поновили приступу. Під гошівським монастирем упав стрілець Сютрик і кількох інших і дістав ся в полон ранений хорунжий Мациорак. Упавші були переважно без документів, як се в звичаю у стрільців.

Так оповідали мені наочні свідки й учасники тих битв. Коло одного з них (товариша Василя Кліма) стояв у битві Сютрик.

Зовсім иншими очима почав я дивити ся на мочари коло Болехова, на залізничний шлях, котрим я стільки разів їхав. Сей кусник землі змінив своє значінне для українського народу. Він має вже традицію, котра довго ділатиме, як що її відповідно вихіснуємо.

„Долина!“ Тут побачив я на двірці мого товариша д-ра Л. М., котрий їхав у противну сторону, до Січового Коша в Камінці. Від нього довідав ся я, що в Станиславові за-

Полковик Гриць Коссак.
Світлив в Ізворі 16. І. 1915
Ю. Буцманюк.

держав ся в службовій поїздці до одної з команд начальник Українських Січових Стрільців Гриць Коссак. Я віз для нього в поле пошту з Січового Коша й тому втішив ся, що не розминув ся з ним. Тай загалом інтересувала мене особа сього отамана наших стрільців. Інтересувала вже тому, що я так багато про нього наслухав ся і від його ворогів і приятелів. Що правда, то від ворогів більше. Одначе саме потім прийшов я до висновку, що сей чоловік в усякім разі не буде пересічний. Бо пересічні люде ніколи не мають більшої скількості ворогів. Зрештою і ті його вороги, з котрими я стрічав ся, признавали без оговорок, що се чоловік енергійний і рішучий. А я сі прикмети з огляду на наше хирляцьке безрибе спеціально ціню. Тай ще одно є тут „зрештою“: сей чоловік зумів вибити ся.

А на сій засаді полягав провід в давнім Запорозжу. Там міг прийти кождий: і князь, великий магнат і панщизняний холоп, що втікав від буків, і „спудей“ і „бакаляр“ зі школи і свій і чужинець. Кожного приймала Січ-мати й кождому давала можливість вибити ся навіть на перворядне становище суверенного пана Диких Піль і степів, Дніпрових затонів і бурливих филь Чорного моря — розуміеть ся в часі походу. Ми так мало знаємо навіть про найліпших отаманів Запо-

рожа, а про їх особисту вдачу майже нічого! А все-таки крізь помотаний віками поріст народньої пісні дійшла до нас рівно проста, як глибока й дуже інтерна характеристика одного з таких суверенних отаманів з Запорожа. На жаль не маю з собою ніякого збірника народніх пісень і козацьких дум і мушу цитувати з пам'яті.

Позволю собі одначе тут таке вставити:

Незвичайно втішила мене ось така подія. В своїх „Трьох оповіданнях з Січового Коша“, надрукованих у „Вістнику Союзу визволення України“, згадав я про те, що добре було би, видати для наших стрільців переклад Гомера Ніщинського. Се число „Вістника“ замандрувало до Львова й один з наших стрільців вишукав у якійсь бібліотеці Ніщинського тай переслав його для мене через свого товариша до Січового Коша в Камінці і рівночасно повідомив мене про се карткою. На жаль — його товариш був менше обережний і, виїзджаючи перед моїм приїздом до Камінки в поле, не лишив для мене записки, кому передав для мене сю книжку, тільки устно поручив мені переказати, як називається той, котрому він передав для мене книжку. А ті, котрим він се поручив, забули назвище посідача книжки, бо не записали. Таким чином книжки я не отримав. Та хоч як мені жаль сього, дуже тішуся тим фактом,

що в нашій молодій суспільности находять ся вже люде, котрі на часописну звістку уважають за відповідне допомогти найти иншому потрібну йому річ. В моїх численних взаєминах з українською інтелігенцією лучала ся подібна подія дуже рідко.

А тепер до річи. Здаєть ся мені, що в одній з козацьких дум, що описують бурю на Чорнім Морі, приходить місце, в котрім представлено, як козацьку флотилію розбиває буря на три части; одну жене в Дунайське гирло, другу в далеку агарянську землю, а третю затопляє серед Чорного моря. Сю останню частину трагедії козацького походу описує дума ось так:

„При тій части був Грицько Зборовський,
Отаман козацький, запорозький . . .“

І дальше описує дума, як він на смерть приготовляє ту частину козацької сили, що йому зостала ся. Він каже до козаків:

„Сповідайтесь, панове, милосерному Богу,
Чорному морю і мені, отаману січовому...“

Я поминаю те, що в часі реву бурі просто неможливо й чути який будь приказ. Мене інтересує тут зовсім инший факт незвичайної психологічної глибини, а саме се почутте необмеженої суверенної власти в часі походу, яке пробиваєть ся з повищих слів, а яке спонукує автора сеї чудової думи поставити

січового отамана поруч найвищих чинників, котрі в його уяві існували: Бога як пана життя і смерти та могутнього елементу, стихії. Цікаву студію можна би написати про сю козацьку думу. Великої сили уяви та величезної освіти потреба на те, щоби на основі сеї думи відповісти сяк так влучно на великий ряд питань, які насуває повищий цитат. Яка була скаля почуття власти у давніх козацьких отаманів на суші, а яка на морі? Як вона спадала від найвищого напруження, схопленого тут у згаданій думі немов моментальною світляною знимкою, — аж до моменту, в котрім починало ся видавання вождів в руки ворогів . . . І так далі і так далі.

Маючи надію зустріти ся в Станиславові з одним із отаманів наших стрільців, старав ся я представити собі того чоловіка. Знаючи дещо про виступи проти нього, прийшов я до льогічного висновку, що він у таким положенню мусить бути далеко в своїм внутрішнім почуттю віддалений від ідеалу січового отамана з давніх часів, представленого в згаданій думі, мимо того, що виступи проти нього в останніх часах майже устали. Бо всякі противні виступи та недовіре захитують навіть у дуже сильних одиниць довіре до себе, зменшують можливість праці, роздENERVовують згодом і доводять до помилок.

Я не буду розводити ся над вражінням, яке в півторагодинній розмові зробив на мене сей начальник наших стрільців, з котрим я тут перший раз в життю зустрів ся. Не буду тому, бо я мусів би його хвалити. А я не хочу сього. Не хочу не тому, що бою ся закидів, добре відомих у таких випадках. Я саме таких закидів ніколи не бою ся, бо зложив аж за багато доказів, які повинні би раз на все виключити в відношенню до мене подібні закиди. Я не буду хвалити його лиш тому, що всяка хвальба викликає самою своєю появою особливо в таких суспільностях, як наша, найріжнійші негативні висновки і толкування, шкідливі особливо для тих, котрих хвалить ся. Одначе мимо того уважаю своїм обовязком сказати, що сей чоловік слушно оцінює своє становище і своє окруженне, що він на мою думку може ліпше орієнтуеть ся в своїм положенню, ніж не один з його критиків. Я дуже хотів би сього енергічного чоловіка побачити також при сповнюванню його обовязків.

Станиславів, кінець липня, 1915.

Чотири кілометри від боевої лінії.

Дня 30 липня, 1915.

(Зміст: Перші вражіння при візді на небезпечний терен. Коли зник мій острах. В боевм обозі У. С. С. Нечемний товариш. Шукаю квартири. Окупую її. Густий воздух і смердяча лямпа. Мід і два добрі знайомі. Перший відгомін крісового й гарматного вогню. Ріжниця. У стрілецькім шатрі в саді. Як розвинули ся спомини з останнього дня? Прикрість у Стрию. Приемні хвилі в Станиславові. Галич. Цюропайлович, lesen Sie weiter! Молитва в полі і робота в полі. Наші стрілецькі рови. Історичні спомини про лятіфундії і значінне мужицтва. Принятте в нашім багажнім обозі. Бабуся з маленьким внуком).

Був пізний вечір, як я в товаристві стрілецького ліваря, одного зі старших десятників і двох стрільців на возі, запряженім знаменитими кіньми, зближав ся до терену, на котрий могли би долітати вже кулі з російських пушок.

Дивне вражінне опанувало мене. Може тому, що я перший раз у життю опинив ся

в такім положенню. Тло, на яким почало проявляти ся і виростати се вражінне, було таке: Темрява, але така, що тільки по землі стелила ся. З неба падав ще, але тільки немов крізь густе сито легесенький відблиск, чи радше якась схорована тїнь його, або ще лїпше: немов невиразний спомин вечірнього світла — на широкі, темні поля, що простягали ся по обох сторонах ще біліючого порохом гостинця. Тут і там виринали дерева, а при самім гостинці сторчали опалені стїни хат і домів. Здалека на обрію чорнів лїс.

„В тїм лїсі стоять наші Стрільці“, — сказав один із товаришів.

До сеї хвилі весь мій ум був перенятий тільки одною свідомою думкою: що я скоро зближаю ся в обсяг російських пушок. Та се була властиво тільки половина думки й то половина менше неприємна. Бо друга її часть говорила мені: Хто знає, як за сильна в сїм місці наша позиція. Хто знає, чи саме тепер у сумерку ночі не лагодять ся Москалі до приступу, котрим переломлять наші позиції; мені ввижало ся замішанне, яке повстало би тоді на сїм шляху, ввижав ся полон і гірша від смерти дорога в далеку Сибір під московським караулом. А коні летїли так скоро, так скоро! І як усе в таких випадках буває, здавало ся мені, що вони ще скорше біжать, ніж у дійсности бігли. Вечір

був холодний, тому уява не працювала в надто прискоренім темпі. А все-таки робило ся якось моторошно на душі від тої скорої їзди, що з кожним ступнем зближала мене до наших позицій. Кругом панувала тишина, в котрій чути було запах падаючої роси й вітріючого чебрика.

А коні рвали все сильнійше та скорше вперед. Здавало ся, що їм залежить на тім, щоб нас як найскорше доставити в небезпечне місце. В душі починає се викликати цілком своєрідне, приємне вражіння. Такого вражіння я ще ніколи не зазнав, тому можу

Стрілецький обоз. Обозний Клим Коник, підхорунжий У. С. С. (X), на ліво від нього десятник Карась.
Світлив в липні 1915 І. Іванець.

тільки невиразно усвідомити собі його та передати читачам. На те не маю иншого способу, ніж послужити ся порівняннями. Мені здаєть ся, що подібного вражіння мусить дізнавати напр. дефравдант, котрий утікає з ка-

сою і в утечі переїзджає небезпечний терен: він зліквідував своє дотеперішнє становище та позбув ся усяких дотеперішніх турбот і клопотів. Як тільки переїде небезпечний терен, на котрім можуть його зловити, розпічне нове життя, зовсім инакше, ніж дотеперішнє. Анальоґію до сього бачив я в тім, що від хвилі, як дістану ся на терен, ще більше наражений на московські кулі, зникне мій страх і я розпічну нове життя. Сю нову фазу розпочав я в душі від моменту, в котрім один із товаришів сказав: „В тім лісі стоять наші Стрільці“. Страх щез цілком. Приемність, яку справляла скоро їзда в напрямі до небезпечного терену, збільшувала ся з кожним ступнем. Одно тільки разило ще: її божевільний гуркіт серед великої тишини. Серед темряви виринали поодинокі їздці, що тихо й мовчки переїздили попри нас у противнім напрямі.

Нарешті замаячили серед темряви два чи три слабі, рудаві світла. „То село, в котрім стоїть наш военний обоз“, сказав командант того обозу, що їхав зі мною на возі. Я ще тоді не знав, що він командантом сього обозу. Я і він розпрощали ся з иншими „пасажирами“, котрі поїхали дальше. А ми оба пішли темними вуличками села і якимись городами та вийшли на сугорб, на котрім блестіли ті невиразні рудаві світла. Були се малесенькі

огнища, що стояли між шатрами нашого обозу. Його командант підпровадив мене аж до шатра, в котрім застав я трьох товаришів, членів Пресової Кватири, що виїхали день переді мною. Вони лежали в малім, освітленим свічкою шатрі і займали ся веселою справою: по скінченій грі в карти, до котрої не мали грошей, перечисляли „банкноти“ власного випуску, на які не мали покриття. Всунув ся і я до того малесенького шатра, щоб розпростерти ноги, втомлені неvigідною їздою.

Спати мав я деінде, а саме в квартирі, котру відступив мені по дорозі один з наших офіцерів, що саме їхав на відпустку. „Де та квартира?“ питаю команданта обозу, молодого хлопця, котрого знав ще від четвертої гімн. класи. „Тут зараз на горі“ — відповідає він, показуючи рукою напрям. З того пояснення серед темної ночі мабуть ніхто не змудрів би, а тим більше я зі своїм ослабленим зором і ще слабшим орієнтаційним змислом у просторі. Якби я був знав, що се командант обозу, був би я від нього зовсім резолютно зажадав провідника на місце свого нічлігу. Одначе я сього ще не знав і супроти уважливого поведення інших командантів стрілецтва, з якими я по дорозі зустрів ся, а саме команданта, отамана Г. Коссака, і команданта нашого загального обозу, що

стоїть даліше від боевої лінії, Клима Коника, — не сподівався я, щоб тут пустили мене, зовсім чужого в сім місці, в темну ніч без ніякого провідника. По відході ко-

М. Стронський старший харчовий четарь, полку.
Світлив в липні 1915 І. Іванець.

манданта боевого обозу довідався я від товаришів, що він тут під сю хвилю заступає команданта, отже є фактичним командантом. Я був дуже лютий, але шукати його мені вже не хотіло ся і я рішився доблукати ся до відступленої мені кватири, тим більше, що один з присутних товаришів заявив, що правдоподібно трапить до неї. Він був такий чемний, що взяв мій наплечник з речами, й ми пішли. Тай мали-ж ми дорогу!

Вкінці добили ся ми серед ночі до якоїсь хати серед густих дерев. Входимо та застаємо двох стрілецьких підофіцерів і стареньку бабусю, згорблену, зморщену, котра жалуєть

ся на біль зубних пеньків. В хаті душно, аж
млість бе, а мух таке множество, як канди-
датів на українських послів перед кожними
виборами. Вікна забиті знадвору. Представ-
ляю ся присутним і, довідавши ся, що се
кімната того офіцера, котрий відступив її мені,
заявляю їм, що займаю сю хату для Пресо-
вої Кватири, одначе вони не показали по собі
здивованя, тільки запитали, де хочемо спати,
чи в хаті, чи в шатрі в саді, В хаті можна
було мати узасаднену надію на смерть через
удушення: воздух був у ній такий, що зависла
би в ній не то сокира, але мабуть і куля
„дурного Івана“ (так називають наші Стрільці

Четарь Петро Богдан Гарасимів в наметі і його чура.
В пановицьмім лісі світлив І. Іванець. Липень 1915.

російську 22-центиметрову тяжку гармату). Супроти того заявив я, що спатимемо в саді, але писатимемо допізна в хаті, щоб упорядкувати свої вражіння бодай здебільшого за свіжої пам'яті. Вони погодилися з долею і навіть були такі чемні, що виняли пів вікна, щоби прочистити воздух.

Нафта в малій лампці-сліпочці була тільки, на дні, а бабуса десь пішла спати. Почали ми шукати за нафтою. Найшли бензину, спирта а нафти не було. Вкінці по докладній ревізії хати відкрили ми й баньку з нафтою, котра смерділа так страшно, як господарка в деяких повітових радах. Налили ми тої нафти але робити було годі. І ми рішилися йти спати до намету в саді. Тимчасом увійшов до хати четарь У. С. С., один з моїх знайомих з давніх часів, товариш Стронський. Я не бачив його вже понад десять літ і тому дуже ним утішився. Він зараз постарався нам о фляшку пишного меду та приніс хліба. І почалася розмова про давні студентські часи, завзяті академічні дискусії в „Громаді“, про старих знайомих, про останні новини з Відня. Приємно було.

Десь коло першої години в ночі пішли ми до саду спати. В сусіднім наметі відкрив я ще одного знайомого, четаря Гарасимова зі Стрия. Він лежав у маленькім наметі і при свічці читав своїми слабими очима якусь по-

вість Реймонта. Я оповів йому дещо про його родину, при тім показало ся, що він уже був досить добре поінформований про її долю; знав також про вивезення на Сибір свого батька. Від нього довідав ся я, що ми спимо вже в обсягу російських гармат і що відси чути вже вистріли ручних крісів на військовій лінії.

В наметі було приємно. Я і мій товариш С. розібрали ся в темряві та полягали. Нараз чуємо стріли, зразу крісові сальви, потому гарматні. Я сказав би, що крісові сальви роблять на непривичаєного сильнійше вражіння ніж гарматні вистріли. Психологічно можна би се пояснити мабуть тим, що при крісових сальвах повстає думка: ворог недалеко, він підходить цілою лавою і шпеле, шпеле. А гармати все стоять далше, стріляють рідше, при них велика правдоподібність, що не траплять. І гук їх не такий прикрий, як відгомін крісових сальв. Гармати просто кашляють. Здаєть ся, що десь там за лісом стоїть кілька велетнів з байки тай кашляють. Кашляють повагом, поволі. Нехай там кашляють своїми зихриплими голосами! А ті дрібні, влізливі крісові дзявкоти не дають спати. Як скрізь, так і тут все ліпше мати до діла з великими панами.

Порядкую в голові свої вражіння з дороги. Найприкрійшого зазнав я в Стрию: Там

на паший церкві повівали прапори; всякі там були, з виїмкою одного, а саме не було на українській церкві українського прапора... Я хотів би здорово вилаяти ся. Але що се

Вид на замкові руїни в Галичі. Червень 1915.

Світлив І. Іванець.

поможе? Чи мало ми вже себе лаяли? „Народе без пуття, без чести і поваги!“

А найприємнійше вражіння мав я у Станиславові: Там був я перед самим виїздом на нараді поважних представників українських товариств. Заступлені були: філія „Просвіти“, „Банк Звязковий“, „Бесіда“, „Сокіл“, „Товариство Педагогічне“, „Родина“, „Українська Книгарня“, „Станиславівська Ставропігія“, кот-

ра має величню каменицю, виставлену коштом півтора мільйона, товариство „Світло“, основане на підставі закона з 1906 р. (воно доставляє електричне світло). Приємно було дивити ся на тих поважних представників наших світлих інституцій, що з одушевленням слухали кожного слова голови „Боевої Управи“ д-ра Трильовського й отамана У. С. С. Гриця Коссака. Приємно було бачити їх захоплених справами нашого стрільцтва та чути, як вони просили, щоб до їх міста дати бо-дай один відділ Стрільців на залогу або примістити кадру. Вони прирікали відступити на приміщення Стрільців будівлі наших національних інституцій, улажувати для них концерти та відчити. Були тут зібрані представники різних поколінь, почавши від того, з котрим ще переписував ся покійний Драгоманів за своїх молодих літ. Всі вони щось вкладали в національну роботу. При кінці засідання один з учасників сеї поважної наради сердечними словами дякував отаманови Коссакови за його працю у стрілецьких рядах. Я звичайно не люблю слухати таких подяк, бо не знаю, в котрий кут салі притім дивити ся і яку робити міну. Але сим разом подяка була така щира, що я не потребував робити ніякої міни.

Був я і в „Українській Книгарні“ у Станиславові. Скрізь по полицях множество наших

книжок різних часів і видань. Все се спроваджено зі Львова вже по відході Москалів, бо тут вирабували вони книгарню до останньої брошури. На столі стоїть показна пачка

Міст в Галичі. Москалі висадили його в воздух,
австрійські піоніри направили тимчасово.
Світлив в червні 1915 І. Івапець.

„Ураїнського Слова“. Довідаю ся, що самі селяне довколишніх сіл купують щоденно понад сто примірників сеї нашої часописи. Приємно робить ся на душі, коли бачить ся докази, як скоро відживає наш національний орґанізм, про котрий Москва думала, що вже розторошила його. Купую другу часть географії Рудницького, шкода, що нема першої.

Входить старенький мужик з лагідним лицем, покірно кланяється і домагається „Українського Слова“, „Свободи“ й „Діла“. Так і чути, як у наш національний організм, повалений війною, входить кров і починає його оживляти, відсвіжувати.

І ще одно місто бачив я по дорозі: наш старий, чудовий Галич. Признаю ся з дійсним, неуданим соромом, що я перший раз віздив

Курінний лікар д-р Володимир Білосор при роботі.
Світлив в липні 1915 І. Іванець.

до нього. Куди я не волочив ся по світі! Де я вже не був! А в Галичині нема мабуть цікавішого урочища, ні більшої гори, котрих я не змірив би власними ногами. Я дійсно

Не знаю, чому й як зложило ся так, що я ніколи не був у Галичі. Може тому, що я дуже часто переїздив попри нього залізницею і через те Галич у моїх плянах подорожий і прогульок як ніби то відома мені річ не звертав на себе моєї уваги. З дивним почуттям віздив я в те місто, котре колись було більше й багатше ніж Відень, Париж і Лондон. Вже здалека видно, що візджається у незвичайний город, який має за собою традицію. Я хотів би написати дещо про те, що я розумію під традицією і як вона сягає безконечно далше в будучину ніж у минувшину. Одначе мені в самий час пригадується один з учителів одної з українських гімназій, котрий викладав про Гете розпочинав ось як: „Знаєте ви, хто був Гете?“ — Вклясі тишина. — „Е, шкода говорити! Цюропайлович, lesen Sie weiter!“ Про Галич в часі війни скажу тільки, що бачив я в ній прапори: пруські, малярські, австрійські, польські, баварські, саські і всякі інші; — не бачив тільки українських. Се немов символ нашого старого боярства, що їздило колись улицями сього міста так пишно й гордо, що навіть на землю не дивило ся, як оповідає стара літопись. А підпирало інтереси чужих володарів, тільки ніколи свого. Дух його по нинішній день товчить ся по мозках наших людей. Я чув від наших поважних і розум-

них офіцерів оповідання про те, що як стоячий на сторожі наш жовнір почує, що переходячі попри нього офіцери говорять „по нашому“, то не салютує. Запитаний, чому так робить, відповідає: „Та бо ви, панове, свої люде“. — Чи знаєте ви, що то значить пошановання своїх людей, своєї влади, своєї ухвали, своєї постанови? Цюропайлович, lesen Sie weiter!

А далі ген за стародавнім Галичем бачив я на полі при дорозі старого Жида з довгою білою бородою. Він держав у руках велику єврейську книгу, обернений був лицем до свого Галича — старого Єрусалима й молив ся: О що молила ся та людина? Чого вона хотіла від свого Бога? . . .

А далі почали показувати ся стрілецькі рови та московські окопи. Ідуть вони ген далеко через панські лани й мужицькі ниви — такі якісь дивні, немов сліди до потворности великої забави. Отаман Коссак, що підвозив мене на своїй фірі, зліз разом зі мною з воза та пояснив мені докладно будову й напрям тих ровів, при чім оповідав, як знаменито та скоро будують їх наші хлопці. „Вони навчили ся того від Москаля, але перевишили свого майстра“.

А там на полі біля такого стрілецького рову оре старий мужик землю. Спокійно йде за плугом. Я мимохіть глянув кругом себе.

Коши стоять по полях, тут і там зеленіє паша, все оброблене, тільки якийсь панський лан великий і безмежний стоїть облогом. І я зрозумів тут, чому всі великі вожди та найрозумніші монархи й державні мужі дбали про мужика, хоч не багато могли йому допомогти. Я зрозумів змагання благородних Іракхів, котрих римські пани лавами зі салі засідань сенату вбили на зборах. Я зрозумів, чому Наполеона називали „цїсарем мужиків і жовнїрів“. І зрозумів я також сю глибоку прихильність мужицької маси до ідеалу розумного монарха. Про се так багато треба би говорити суспільности, котра не терпіла инакшої влади, як походячої з вибору, а такої також не шанувала . . . Цюропайлович, lesen Sie weiter!

В однім селі зустрів ся я з нашими офіцерами, що їхали на відпустку: з такими, що тут у службі. Я спав на возі утомлений дорогою. Вони збудили мене й пересадили на иншу фіру.

Були між ними й дуже симпатичні хлопці. Але які-ж вони незгідні в своїх поглядах, які незіспівані в своїх думках! Цюропайлович, lesen Sie weiter!

Їдучи (вже сам один) по вказівкам наших офіцерів, доїхав я пізно пополудні до нашого багажного обозу, що стояв у якімсь ліску близько згарищ і повалених будинків,

оподалик від боевої лінії. На возах, покритих шатром, заблестіли веселими красками українські хоругви. Я живо вискочив з воза та зблизився до групи наших Стрільців, між котрими не побачив ніодного знайомого. Я представився їм, вони мені. По назвищах деяких із них пізнав я, що між ними є очевидно молодші брати моїх товаришів. Питаю про се. Правда. Дають мені їсти й пити.

Дивлюся, а під великим дубом стоїть маленький столик, покритий чистою скатертю. Кругом нього напів розібрані Стрільці. Підходжу ближше, а то мій знайомий, д-р Володимир Білосор щіпить наших Стрільців, весь зайнятий своєю роботою. Кидає раз-у-раз інструменти в гарячу воду чи спирт, переполює їх і далі працює. Я бачив його майже перед двома місяцями так само пильно зайнятого роботою в Січовім Коші у Варпаланці. Побачивши мене, запрошував, щоб я зараз щіпився проти холери. Я відповів, що мене заціпили вже у Варпаланці. А він: „Заціпиться ще раз!“ І я зараз піддався операції, виконаній зручно та без ніякого болю.

Командант сього обозу, згаданий вище Клим Коник, дав мені зараз свіже біле, бо я думав, що те, яке я віз з собою, десь пропало (опісля показалося, що мої товариші взяли його з собою, бо я мав за-великий клунок). Бачу в руках наших Стрільців різні

українські книжки: Мужиків Реймонта в перекладі покійного Павлика й інші повісти та найновіші видання „Союза визволення України“. Читають хлопці. Приходить старенька бабуса з маленьким трилітнім внучком, біло-волосим хлопчиком. Приносить молоко та просить хліба для дитини. Один зі стрільців дає малому шматок хліба. Старенька дякує і каже, що Москаль нищить і палить села, що нищить навіть хліб на полі . . .

Тут побув я аж до ночі і поїхав уже третьою фірою до нашого боевого обозу, відки дістав ся до описаної вище хати з мухами, з котрої втік до намету в саді.

Все те перебігло мені тут у думці як ряд споминів, що чомусь видавали ся мені дуже давніми. А за лісом тріскотіли карабінні стріли й повагом, поволі кашляли гармати. Я так скоро освоїв ся з ними. Завтра треба буде підійти ще ближше до них — там, де стоять наші Стрільці.

В таборі І-го куріня У.С.С.

(Зміст: Мозаїкова картина й проба її опису. Обід наших офіцерів. Настрій. Опис лісової кватири курінного команданта. Вілля команданта сотні Сушка з газонами. Який се стиль? Гуцульське плем'я. Вулиці й інші особливості сього стрілецького міста. Концерт, каварня й фризєрня. В країні казки. Декілька слів про молодість і середній вік. Топірці, вирізані в живім дереві. Ціна 10 К. Не для людей і не для грошей... Який тип сотворив культуру? Одинок чужа напись. Стрілецький хор. Привид церкви. „От повітра, глада, огня і війни“ ...)

O Erin, gedenke der alten Zeit,
Als kühn noch deine Krieger
Gefochten ruhmvoll im blutigen Streit
Und die Fremden verjagt als Sieger...*)

З „Ірляндських Мельодій“ Т. Мура.

По кількогадиннім сні встав я досить утомлений і почав розпитувати за водою, щоб умити ся. По якімсь часі принесли товарині пів ведра якоїсь густої течі і зовсім

*) Згадай, Еріне, про давній час, коли ще твої вояки сміло і славно били ся у кривавім бою та побідно прогнали чужинців. (Я мав під рукою тільки нім. переклад).

серіозно заявили, що се вода. Я вкинув у неї кістку сублімату та, розпустивши її, почав мити ся.

Доходило полудне, як я вибрав ся до табору першого куріня наших стрільців разом із трьома товаришами. День був погідний, хоч у воздуху чути було, що наступить зміна. Якась отяжілість опановує ноги, руки, мозок. Думки тягнуть ся так лїниво й отяжіло, як розмокла одїж. А сонце світить і кидаеть свій золотий блиск на жовті лани пшениці, переплїтані зеленими галями й темними лісами. А все-таки я йду до наших таборів, що стоять звернені грудьми проти Москви, як не стояли вже двіста лїт. А все-ж я знаю, що йду до таборів наших хлопців, котрі за одинацять місяців війни ніколи й ніде не дали себе проломити ворожій силі.

Іншого роду картина, цілком інші сценічні особи. Щойно скінчила ся битва. В дивізійній канцелярії говорить хтось до телефону по німецьки: „Прошу помочі, найменше баталіон“.

— „Адже маєте там Українських Стрільців“.

„В тім то й річ, що їх нема. На них через кілька годин дуже бив неприятель і вони під його напором десь зникли. Не бачу, щоб подали ся, значить, або в неволі, або загинули“.

— „Ви ще недавно прийшли та не знаєте сих людей: пождіть три-чотири години, а побачите їх знову там, де передтим стояли“.

Так багато світла навкруги! Відбивається воно сотками відмін від пожовклої стерні, від білої дороги, від ясного гаю і від темного ліса. До того ліса ми йдемо. В ній стоїть табором перший курінь Українських

Ворота з написом „Най жне Україна“ в таборі I куріня
У. С. С. над Золотою Липою.
Світлив І. Іванець в червні 1915.

Січових Стрільців. Ліс чисто грабовий, тільки в долині видніє трохи темнозеленої смеречини. Звичайно, як десь іду, представляю

собі наперед, що я там можу застати й побачити. Опісля з заінтересованнем порівнюю дійсність з картинами уяви та стверджую, оскільки я помилився.

Але тут боюся робити се. Якось прикро представляти собі людей, що майже рік були в безпереривнім бою і стояли під голим небом в слоту та непогоду, в студінь і снегу, а я майже весь той час сидів у вигідних кімнатах.

Поволі й отягяючи ся, вступаю між перші дерева грабового ліса, в котрім стоять табором наші Стрільці. По полі, заплітм сонцем і теплом, приємно впливає лісовий півсумерк. По декількох секундах мої очі привикають. Розрізняю все. Різке оживлення заволоділо мною. Не знаю, що більше спричинило його: приємна вохкість і півсумерк, чи думки та картини, викликані цілком новим для мене вражінням.

Воно складається з цілої мозаїки різної форми, краски й інтензивности вражінь, що складаються в одну гармонійну цілість, як образ у старім соборі святої Софії. Читач певно здивується, коли я кажу йому, що, ввійшовши до сього ліса, мав я вражіння, що вхожу до — великого сальону. Долівка чисто виметена. Ні трави, ні листочка, тільки гладка, чиста, убита, сіра земля. З неї підносять ся рівно в гору високі, сірі пні ще

молодих грабів і кінчать ся в горі густим зеленим склепінням. На тлі тої чистої сірої землі і сірих грабових пнів видніють ряди сірих наметів як попіл. Кількадесять ступнів

Старший четарь У. С. С. Роман Сушко.
Сьвітлив у Болехові 23. V. 1915 Ю. Буцманюк.

від краю ліса сидять кругом невеличкого столика, збитого з тонких дощенок, молоденькі офіцери Українських Січових Стрільців у синяво сірих одностроях і між ними одна панночка, також в офіцерським однострою. Обі-

дають. Підходимо до них. Представляємо ся взаємно. Роблять нам місце. Просять сідати та дають також нам обідати (наші відвідини заповіджені ще рано одним моїм знайомим офіцером). Обід складається з зупи і двох дань. Все студене, бо привезене з кухні, котра знаходиться аж у селі. Розмова не складається. Мабуть тому, що я щойно перший раз тут і між ними нема моїх ровесників. Майже мовчки з'їли ми обід. Стрільці вже передтим пообідали і в таборі панувала тишина. Тільки вітер шумів легко верхами грабових дерев.

По обіді показали нам офіцери призначену для нас квартиру, найліпшу, яку могли нам дати, а саме канцелярію неprisутного тепер курінного отамана. Підходимо до неї. Перед нами „будівля“, що пригадує — читач мусить приготувити ся на здивовання — стару грецьку святиню: чотири стіни, уложені в прямокутник, а над ними дах, котрого причілки непропорціонально високі. Якби не те, мало ся би вражіння, що перед нами якась дуже стара форма будівлі. Стіни з зовнішньої сторони так щільно обложені зеленою смеречиною, що матеріялу, з якого вони зроблені, ні трохи не видно. Двері так знаменито закриті в одній зі стін, що ми, чужі, минули їх, хоч ловили руками по них. Відчинили нам. Входимо. Перед нами, проти дверей, віконце, зложене з шістьох шиб. Перед віконцем стіл

з трьох грубих дощок. По обох його сторонах дві причі-лежанки. Одна велика на цілу кімнату, від стіни, й широка, вистелена „фосою“ (галузками з чатинних дерев), друга мала та вузька, вистелена соломою. Стіни з середини виглядають як „кикльопські“ мури, тільки з дерева: досить грубі і довгі грабові пні, щільно припасовані до себе, хоч округлі (на всіх є кора), уложені один на другім у поземім напрямі. Так само зроблені причілки,

Поруче з крісами, уставленими чергою в таборі У. С. С.
Пановицький ліс в липні 1915, Світлив І. Іванець.

що мають форму правильного трикутника. Дах солом'яний. В одній його половині простокутний отвір, що сповняє функції вікна і

вентилятора. Крізь нього видно на синім тлі неба стрункі, сірі грабові пні і ясно зелене листе їх верхів. Маєть ся вражінне, що хтось переніс фотографічне ателіє до далекого ліса під боеву лінію. Що він тут хоче знімати? Очевидно сліди стіп Бельони . . . На столі папери, кусник свічки, якась мапа та декілька книжок. Долівка з убитої землі, але на ній також декілька дощок і примітивна рогіжка з тонких березових патиків. Так представляєть ся середина канцелярії першого куріня щодо будови, форми та предметів, які в ній знаходять ся. Читач-малляр був би лихий на мене, якби я не представив також красок, що тут панують: отожд стіни сірі, долівка сіра, стіл білявий, дах жовтий з виїмкою чотирикутника, крізь котрий заглядає тут небо. А зверху тільки дві краски: кругом зелена, наверху жовта.

Оглянувши призначену для нас квартиру, вибрав ся я оглядати також домівки поодиноких сотників і стрільців. Найкраща зі всіх, не виключаючи й курінної, се домівка команданта сотні Романа Сушка, молоденького правника родом з Ременова, львівського повіту. В середині вона мало різнить ся від описаної вище домівки курінного отамана, хоч також її внутрішнє улаштування багатше різними потрібними дрібничками й наслідками винаходу Гутенберга. Зате зверху вона ула-

джена так, що здається, немовби тут почав будити ся артизм будівничих. Вже в формі видно відміну: правда, основа така сама, але оба причілки в своїх горішніх частях висунені трохи наперед і густо замаєні звисаючим чатинним гиллем, між котрим пишається велика напись на жовтій дощинці: „Вілля Ліза“. Мається вражіння, що входиш до гроти. Кругом ціла домівка обведена кільчастим дротом. Перед входом до неї два оригінальні ґазони: низькі кльоцки грабових пеньків, рівно врізані і тісно поруч себе повбивані в землю, творять два значні розміром, цілком правильні колеса, в котрі насипана м'яка чорна земля. В самій середині кожного з тих коліс пишається зелена смерічка. В пропорціональнім віддаленню від обох тих ґазонів зроблений кругом двох дерев-близняків оригінальний кіш з зеленого чатиння, призначений на непотрібні папери. Немов у якійсь редакції. Вілля „Ліза“ висунена найбільше з усіх на край ліса. До неї входить ся від сторони поля формальною алеєю, що провадить поміж дерева легким скрутом. На самім вступі до тої алеї зроблена з нахилених верхів дерев брама, а на її верху поміщена напись: „Най жие Україна“. Ся напись виконана з березових галузок. Придивляю ся докладно всім тим дивам, а опровожачий мене по таборі четарь Сушко каже:

„Певно думаєте над тим, який се властиво стиль? — Гуцули, котрі всі ті будівлі і прикраси виконали з власної ініціативи, називають сей спосіб будови — просто солом'яним“.

Себто провізоричний, тимчасовий. Все те виконали вони протягом чотирьох днів, а матеріял стягали так оглядно, що нїде не видно найменшого слїду знищення в лісі. Дивне плем'я! Де прийде, там зараз проявляє свій артистичний хист, лишає інтересні слїди своєї праці. І все одно йому, чи ся праця лишить тривалі наслідки, чи нї. Відки взяв ся у нас сей тип? Хибно було би твердити, що артистичний змисл витворила в нїм чудова гірська природа. Бо є множество племен, що з давніх давен заселяють гори, а не проявляють нїякої артистичної творчости. За такими племенами не далеко треба шукати. Тут очевидно ділає раса, порода, кров, по кімсь одїдичена, тут відзиваєть ся якась стара традиція. Де того всього шукати? Чи се відзиваєть ся кров дружин наших княжих ізгоїв, що в часї крївавих міжусобиць втікали на Кавказ і в Карпати? Чи се може ділає змисл і почутте краси, принесені з далекого півдня леґіонами старого Риму, що передирали ся крізь наші Карпати? Чи може й одно й друге скомбіноване, злите в одностайну, чудову цілість старої культури, яка блестить скрізь запорошену склянку з алькоголем . . .

Дивлюся я на ті сім ступнів довгі і п'ять широкі „віллі“, виставлені нашими Гуцулами для січової старшини, як з притиском зазначає командант четвертої сотні, що опроваджує мене мимо дощу, який почав сікти, по цілīm таборі, — Роман Сушко. Він на все лишить ся у моїй пам'яті доказом, що є люде, котрим війна не псує нервів. Спокійно та чемно поясняє він кожду дрібницю, а багато стрільців оповідало мені опісля, що він так само спокійно може стояти під градом куль. Раз почали Москалі сипати ґранатами на табор. Всі втікали в иншу сторону ліса. Один четарь Сушко сидів даліше спокійно в канцелярії і писав приказ. Ся молода людина така спокійна, що я вірю кождому її слову. А в сім випадку дійсно треба вірити, бо брати ся до таких робіт, коли не знати, чи за кілька годин не прийдець ся рушати в дорогу, й то брати ся з власної ініціативи, на се треба хіба не бути — Руснаком . . .

Дивлюся я на ті „віллі“ і надивити ся не можу. Вони мене дивують і тільки.

А четарь Сушко даліше опроваджує мене по таборі. Мене сі оглядини так інтересують, що не звертаю належної уваги на дощ, котрий уже надобре пустив ся. Виходимо на широку дорогу, що веде до ріки густим грабовим лісом. Тут стоять чотири полеві залізні кухні для всіх чотирьох сотень сього

куріння. Дорогу, що веде до тих кухонь, назвали Гуцули „Радісна Вулиця“, а знов вище описану дорогу „Вулиця Головна“ або „Шевченка“. Є ще в сім оригінальнім місті також „Вулиця Сміху“, куди йдеть ся до шатра Іллі Когута, семинариста з Самбора, в шатрі котрого хлопці люблять сходити ся на веселу розмову. Вхід з чистого поля до ліса вулицею Шевченка відкриває велика, немов тріумфальна брама, зложена з нахилених до себе та гарно звязаних верхів дерев, на котрих видніє ще більша напись ніж та, що провадить до „віллі“ команданта IV сотні. Вона звучить так само: „Най жие Україна“, тільки зложена з троякого дерева: з березини, крушини та гнучкої іви.

Йдемо далше. Ще раз входимо в улиці і в улочки між рядами наметів. Кождий рій (коло 10—12 стрільців) має окремий намет. Поруч нього стоять рівно уложені кріси, поставлені не в кізли (бо сей спосіб уважають стрільці непрактичним), тільки один попри другім, всі на поруче так, як стрільці сплять у шатрах т. е. „чергою“. Скрізь видно малі, декотрі навіть елегантні столики, очевидно свіжої роботи. Кругом них лавочки найріжнійшої якості та фасону. Шабльону ні на лїк. Навіть у написях (розуміеть ся, виключно українських з виїмкою одної) вулиць і назвах „віль“ слїдна оригінальність і

гарне виконання. Спостерігаю „відлю Гармонія“, а біля неї напиш на дереві: „Концерт що вечера, музика дамська, капельмайстер Савицький“. Се вже помисл інтелігентів, але виконання, здаєть ся, не їх. Соромлю ся питати за кождою дрібничкою, бо й так питаю вже дуже багато. А при „Вулиці Радісній“ є, розумієть ся, і каварня „Зоря“, а становлять її лавки, кожда з шістьох грубших галузок грабини. Тут наші хлопці пють чорну каву. І се помисл інтелігентів, але гарне виконання напевно не їх. Вимиті свіжим дощем написи, писані і різьблені в корі живих дерев, заущені ріжнокольоровими фарбами, нагадують якесь містечко з казки.

Чи їхали ви в Пратері у Відні на смоці, що везе звичайно малих пасажирів на їх превелику радість через печери, освітлені ріжним світлом, через зачаровані країни народніх казок, казок з „тисяч і одної ночі“, казок „Гріма і Гавфа“. Я за кождим побутом у Відні люблю раз переїхати ся тим смоком. І все відкриваю щось нове, як не в самих тих печерах, то в своїм відношенню до них. І все мені здаєть ся, що якби мене завіз був хто малим хлопцем у ті печери з казками в часі, коли я зачитував ся ними, а навіть і пізнійше, коли я пропадав уже за повістями Купера про боротьби з червоношкірими Індіа-

нами, — то моя фантазія була-б нині без порівняння багатша.

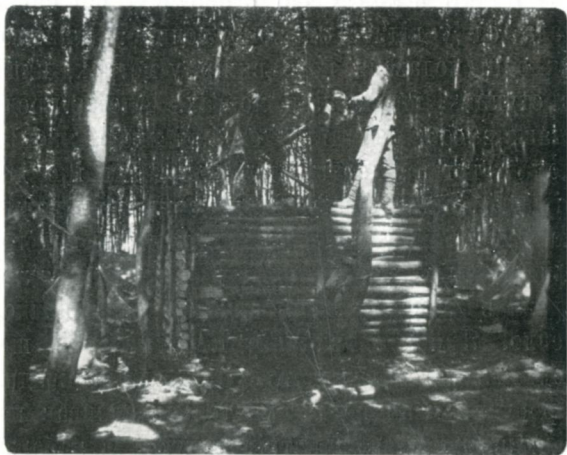
Я вдивився уважно не в сей оригінальний табір, але в можливості й комбінації свого відношення до нього. Рівночасно питав я майже півсвідомо:

„Скільки простору займає сей табір?“

Я чув немов у сні суперечку, що вивязала ся у відповідях окруження. Памятаю, як одні подавали його вимір у метрах, інші в ступнях, ще інші в моргах. Але я представляв собі, що діяло ся-б зі мною, якби я попав тут о десять літ молодшим і о дві діоптрії ліпше бачив. Мимо студеного дощу, на саму згадку того, що я при своїй колишній запальності міг би тут пережити, яких вражінь зазнати, мені зробило ся приємно, тепло. Я немов хвилинку переживав те, що тоді міг би переживати. Одну, дві секунди. Пробудив мене дощ, що течією спливав по відкритім нотесі, в котрім нотував я наборзі відірвані слова для списування вражінь. Уже в повнім отверезінню з мрій витягнув я висновок з них, що стоїть поза добром і злом, одначе тягне за собою якийсь легкий жаль за тим, що мені вже неможливо пережити того, що найрозумніший з культурних народів уважав найбільшим щастем, а що наша поетка висказує словами:

„Спалити молодість і полягти при зброї“.

Чому? Бо молодости вже нема. Я переступив уже середній вік, котрий одначе на мою думку в різних напрямх приємнійший від молодости, хоч в багатьох не дорівнює їй. Приємнійший він від молодости м. и. тим, що в нїм людина менше відчуває прикрости й навіть менше їх має. І так не мав я ма-

Будова стрілецької колиби в пановицькім лісі.
Світлив І. Іванець.

буть тому прикрости від свого молоденького оточення, котре мусіло запримітити, що я не чув усіх його відповідей на своє питання і по дебаті запитав:

„Скільки, кажете, моргів займає сей табір?“

— „Чотири“.

— „Ви^{ми} селянський син?“ запитав я.

— „Так“.

І я записав його відповідь, потверджену згодом іншими.

І знов рушили ми по таборі. Не знаю, як на кого, але на мене робив він вражіння якоїсь неперебраної скарбниці спостережінь і думок. Куди не глянеш, щось нове для всіх твоїх змислів і для ума. Онде вирізаний елегантно в корі великого граба гуцульський топірець „природної“ великості, зовсім такий самий, як на виставі за склом у якимсь українським склепі. Навіть різьби та різнобарвні пацьорки пишають ся на ній, немов на топірці, який я бачив у руках Юри Соломійчука (якже слух по ній загиб!) або Петра Шекерика Доникового. А при топірці вирізана напись: „Ціна 10 корон“. Варта за сю роботу заплатити стільки, хоч сього топірця не мож очевидно забрати. Так і хочеть ся навести перевіршовані слова Тараса про внутрішню потребу творення:

„Не для людей і не для слави

Сі топірці різьблю тут я,

Для себе, братія моя:

Мені лекшає в таборі,

Як їх витинаю . . .“

Ох, якже я розумію потребу успішної роботи, оwoчем котрої сі артистично виконані

топірці, яких забрати годі! Вони чомусь нагадують мені хрести. Я бою ся питати, котрий саме зі сгрільців вирізьбив сі топірці в січовім таборі, в лісі над Золотою Липою.

Четарь У, С. С. Иван Цяпка.
Світлив у Відні 2. лютого 1915 Ціта.

Бо тоді треба би з ним вдати ся у розмову. А з неї міг би я довідати ся, що батьків або матерей сих артистів невинно повісили, або, приложивши кріси, розбили їм голови, як собакам, лишаяючи в хаті маленьких дітей як щенят, нераз серед пожежі. А я вже стільки таких болючих оповідань чув, а деякі і переживав.

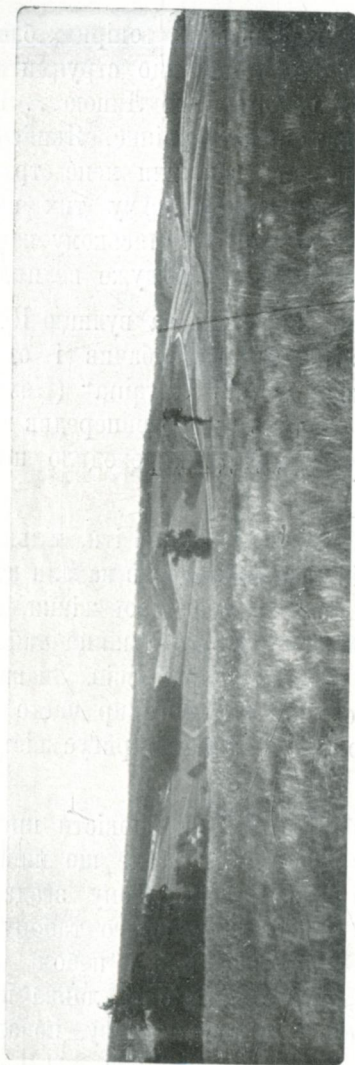
Втікаю від сих перлин творчости, для нікого непризначеної, а від них біжить за мною думка: „Все, що в світі гарне, міцне й велике, сотворили ті, що мали свідомість терпіння, щасливі не дали людству нічого, навіть елегантних лежанок, на котрих перележали своє щасливе життя“. Я оглянув

ся в ході: на гуцульських топірцях блестіли, як перли, краплини дощу, що струями лив ся у зеленім лісі над Золотою Липою... Навіть німу перлу витворює терпінне. Якийсь дивний льогічний висновок, для мене страшенно нельогічний, підчеркнув суму тих вражінь думкою: „Як що так, українському народови судило ся виконати щось дуже велике“.

І ще раз вийшов я на вулицю Шевченка, де зі здивованнем побачив і одну німецьку напись: „Noch Ukraina“ (Нехай живе Україна). Четарь Сушко випередив мое питання і сказав: „Сюди переходило німецьке військo“.

Дощ на хвилю перестав іти, тільки з високих верхів грабових дерев капали ще його останки, як сльози зрадливої жінки, приготовані на запас. З другого кінця табору залунав спів. Зовсім добрий спів. Знавці одушевляють ся ним, а бригадир часто запрошує хор до себе. Хором дириґує вістун Вакалюк.

Я ще багато мав би оповісти про табор першого куріня У. С. С., але ще нині мушу відвідати другий курінь. Тому згадаю щеі тільки про фризієрню січового табору; знаходиться ся вона під голим небом у форм столу, що його обіймає одна лавка в формі півколеса, столи різного фасону, почавши від

Ліс коло села Панович над Золотою Липою, де стояли Українські Січові Стрільці як запас огневої лінії від 7. липня до 27. серпня 1915 п. Світлив в липні 1915 І. Іванець.

перероблених із пачок на патрони, скінчивши на спеціально зроблених у лісі.

Ну, й мушу ще раз згадати четаря Сушка. Я досі добре не знаю, чому він сподобався мені саме своїм спокоем. Бо я на загал страшенно не терплю спокійних Руснаків, котрих навіть найсильніший удар в пику не в силі „спровокувати“. Може тому, що в сім спокою нема болота, але є рішучість, котру сей молодий хлопець проявив у високій мірі в битвах на горі Маківці.

Я, втомлений навалою вражінь, увійшов до курінної канцелярії та положився на пахучім, хоч твердім гиллю смеречини, щоб відпочати. В ухах звенів іще шум дощу, що падав на корони високого грабового ліса, а в очах блистіли гуцульські топірці. Я прижмурих очі і в мене все те, що я тут бачив і передумав, злилося зі споминами хлопчачих літ. Мені пригадалася чудова церква святого Николая у моїм родиннім місті, пишно різьблені та золочені церковні врата й поважний суплікаційний спів, котрий все проймав мене напів приємністю, напів грозою, особливо-ж молитва: „Отъ повѣтра, глаго, огня и войны сохрани насъ, Господи!“ Сі слова причіпалися у моїй уяві чомусь тільки до гуцульських топірців. Зрештою я у сім таборі не розумів їх і не находив для них місця. Мене просто осліплювала думка, що

тут родить ся цілком нове покоління українського народу, котре може буде щодо якості ліпше від попереднього. Мене інтересувала охота до праці, якої вислід вони мали скоро покинути, швидка кристалізація національних почувань, вилита й вирізьблена в сих корчах і лісах, симпатична та наївна, як дитина, що дивить ся зі смока на зачаровану країну казок. Але треба йти до другого куріня. . .

Члени „Артистичної Горстки“ і „Пресової Кватири“ д-р Осип Назарук, Лесь Розлуцький і Роман Купчинський в таборі У. С. С. над Золотою Липою. Світлив дня 20. VIII. 1915 Т. Мойсеович.

В таборі II-го куріня У. С. С.

(Зміст: Вигляд табору другого куріня У. С. С.; „уходи“ Запорожців. Отаманська квартира в ярі. Як сотник Дмитро Вітовський телефонував по отамана Василя Дідушка? Як і гранат, що не вибух, дав почин веселій розмові? Чому мерзер не вибухає зараз? Парафраза одним словом. Мрія 16-літнього стрільця. Як стрільців було по битві о п'ять більше ніж перед битвою. Прихід отамана Дідушка. Оглядни табору. Свіжа могила У. С. С. під самим табором 2-го куріня. Думки над могилою. Чотири роди Стрільців. Нове покоління і прояви нової вдачі. Жерело Мазепи та купальня біля нього. „Цербер“. Як здобуваєть ся алюміній і що з нього робить ся? Медаліон роботи Гаврилка та золота струна. Який гостинець отримав я від найстаршого стрільця, що брав участь у бурській війні? Які пісні любить співати хор 2-го куріня У. С. С.? З кого кпили собі російські ракети?

Вже було добре з полудня, як вибрав ся я до табору другого куріня. Сотник Сушко був такий уважливий, що дав мені на провідника одного стрільця, котрий знав дорогу

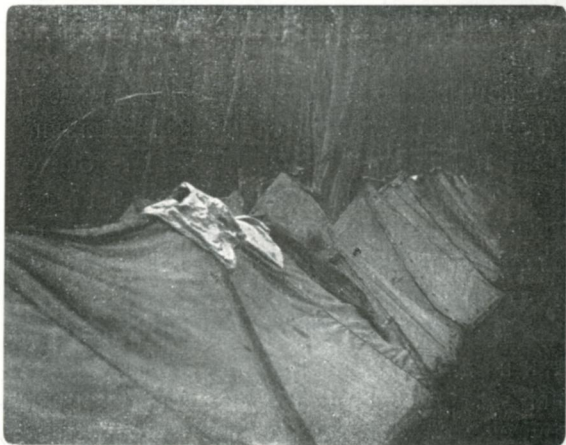
Ми йшли мовчки. У балакучих Українців мовчанка свідчить звичайно про те, що між їх почуваннями і думками переважають прикрі.

Я вспів за дорогу цілковито промокнути, супроти чого в смутнім і невеселім настрою по переході трьох ховзких горбів і трьох мокрих долин (три й три — зовсім, як у казці) почув слова нашого провідника, що вказував рукою на якийсь спалений двір, за котрим чорнів ліс:

„В сім лісі стоїть другий курінь“.

Переді мною шибнули різні можливості прийняття мене й я, кілька разів поховзнувши ся, що по повірю навіть інтелігентнійших людей ніж українські інтелігенти, е злий „omen“ (віщованне), вступив у той ліс, котрий представляв тепер для мене менше більше те саме, що колись для правобережця могла представляти лівобережна Україна. Іду. Ліс, як ліс. Ніщо в нім наразі не вказує на щось особливше. Але приглядаю ся ближше та поховзую ся сильнійше: переді мною сильний спад у діл і глибокий яр, а по обох його берегах ряди змоклих наметів. На дні яру вузький прохід і в стінні викопані півтемні сховки, штучно збільшені деревляним накриттем, покритим смерековими гиляками. З яру повіяло холодом і вохкістю, крізь котру не-сміло пробивав ся спомин старого Запорожа. Я на секунду задержав ся, але на залізничу

секунду. Так мене вдарила ся оригінальна картина. Се-ж картина, якби вирізана з якої повісти про Запорозців, розумієть ся, не української, бо Українці не скорі писати повісти зі своєї бувальщини. Нехай пишуть Поляки, Москалі і хто хоче! Так само повинен

Шатра У. С. С. в пановицькім лісі.
Світлив в липні 1915 І. Іванець.

був виглядати запорозький табор десь у ярі над Тясмином або в яким уході серед Диких Піл. А може є тут щось і з чудової романтики симпатичного Олекси Довбуша, котрому певно в меншій мірі належить ся по-рекло опришка ніж неодному тихенькому та гладенькому патріотови з наших часів. Е,

очевидно є. Ті стрімкі і ховзкі береги, що нагадують гірські стежки, ті дерева, котрих у степу так мало, а в горах так багато, як кандидатів на професорські катедри в університеті, що по 40 літ пишуть одну габілітаційну працю при помочи всіх приятелів і кривних. „Де сидить отаман?“ — питаю якогось стрільця, що вихилив суху голову з мокрого шатра, котру зараз замочив йому падаючий дощ. Показує рукою, на котрій зараз заперли ся дощеві краплини, й ховає її разом з головою під намет. Скачемо на дно яру та стаємо перед якоюсь ніби колибою, ніби печерою, в котрій зібране ціле товариство незнайомих мені людей. Втискаю ся до середини. За мною з трудом роблять те саме два мої товариші (третій, наш провідник, зник по англійськи). Представляю ся. В півтемряві чую два чи три голоси: „Аааа!“ Пізнаю давніх знайомих, а між ними четаря Івана Цяпку, котрим я щиро втішив ся, — пригадали ся мені вмиль аркади віденського університету, Січ і т. д. Найстарший з присутних своїм урядом був сотник Дмитро Віговський. Він зараз зробив мені місце на „ліжку“, що не належало до легких підпринять, бо потягало за собою послідовну румачію кожного з присутних. Я подивив ся на сю людину й мені відразу стало ясным, чому його люблять Стрільці. Розумієть ся, по

українськи ясним: я мав вражінне, що знаю
ся з ним найменше від дитинства. А він
увільнив руку, котру притискав до її вла-
сника його сусід ізза надміру недостачі
місця в отаманській квартирі, та почав теле-
фонувати до бригади, де пішов теперішній
начальник сього куріня Василь Дідушок.
„Зверни оба кінці своїх черевиків у напрямі
до мене та пусти їх в рух, бо нарокувала
ціла Пресова Квартира“.

Товариство офіцерів сього куріня було
таке зіспіване, що наш прихід не вніс ні-
чого чужого. І мені було добре в ній від
самого початку. Не знаю, як до сього прий-
шло, але ми всі почали оповідати взаємно
ріжні веселі кавалки. Зовсім не з куртуазії
признаю, що їх оригінальні оповідання були
ліпші ніж мої, вичитані в останніх числах
„Jugend“ і „Simplicissimus-a“ (чим знов
зовсім не хочу сказати, що не бажаю
Українцям таких видавництв). Здається,
що анекдоти почали ся з того, що
я взяв з якоїсь дошки, котра мала на-
слідувати столик і була вбита в землю, яка
мала наслідувати стіну, ґранат, а не знав,
що він іще не вибух (будь що будь оригі-
нальна краса отаманської квартири). На те
Вітовський: „Уважайте, бо як вам вилетить
з рук, другий курінь може опинити ся без
офіцерів: сей московський ґранат ще не ви-

бух мабуть тому, що як упав, за мало було коло нього наших стрільців... Знаєте, недавно один з наших молодих Гуцуликів питає інженера Павла Теодоровича, того з Добрян коло Стрия, чому куля з мерзера, як упаде, зараз не вибухає? А на те Теодорович каже: Дурний! Ти не знаєш того? Та-ж вона чекає, аж більше людей збереться коло неї". Так дійсно трапило ся недавно Москалям: вони найшли наш ґранат, що чомусь не вибух, і поти коло нього збирали ся

Сотник У. С. С. Дмитро Вітовський.
Світлив під Болеховом 3. червня 1915 Т. Мойсеович.
та майстрували, аж поки він не зміркував,
що є вже достаточна скількість людей. І тріс,
зробивши „Volltreffer-a“, якого по нім вже
ніхто з наших не міг сподівати ся“.

Посипали ся веселі оповідання з поля, веселість котрих може вповні зрозуміти та відчутти лише той, хто особисто знає виступаючі в них дієві особи.

Від часу до часу переривали їх присутні то голосним щирим сміхом, відомим в українських гімназіях під назвою „гомеричного“, — то дотепними парафразами пісень. Між иншим заінтересувала мене парафраза пісні:

„Батьківська славо,
Ведеш ти нас.
У бій кривавий
Ідемо всі враз...
Кров ріками пливе,
Смерть навкруги,
Побіла нас жде —
Йой, йой, що то буде?
Втікаймо*)! — —

Оповідання сипали ся, як з рога достатку, а всі лучили ся з життям наших стрільців! Ось деякі з них:

В половині червня прийшов другий курінь зпід Кадубної до вікторівського ліса страшно стомлений. Розглянув позиції, уложив полеві сторожі, але боевої лнії ізза страшної втоми розставити не міг і положив ся спати. Серед темної ночі приходить тривога з бригади — всі зривають ся на рівні

*) Порівняй оперу „Фавста“.

ноги, вмить стояв курінь готовий до бою. Тоді вилазить зпід шатра заспаний стрілець і сильно занепокоєний питає: „Що то? Fassung“ (видача поживи)? Він думав, що спізнав ся і не матиме вже хліба. Гомеричний сміх привитав його занепокоєну міну.

Гупулик, літ 16, з багацького роду, пристає до Мойсеовича, курінного фотографа, та просить представити його Престолонаслідникови, котрий мав саме приїхати до наших Стрільців. „А тобі нащо сього?“ питає Мойсеович.

— „Хочу, щоби мене по війні зробив війтом у моїм селі“.

„А що-ж ти робив би як війт?“

— „Я запровадив би порядки, зробив добрі дороги, бо в селі вибої і чи одно добре можна там зробити!“ відповідає резолютно малий хлопчина, голова котрого починає уже тепер думати *pro bono publico***). — В Грабівці (повіт Сколе) мали наші Стрільці приказ від провідника сотні Кучабського перелічити стрільців. Стрілець числить раз, числить другий і очам не вірить. Вкінці зрезигновано доносить своєму начальникови: „Доношу по-лушно, що стрільців о п'ять більше, ніж було перед битвою“. — Провідник сотні здивований у найвищій мірі іде сам числити.

**) Над громадським добром.

Вкінці показуєть ся, що з сотні Вітовського ціла чета, непризначена до участі в битві, сама побігла на поміч тим четам, що стояли в огні. І тому стрільців було о пять більше.

Серед таких оповідань, перериваних рясними сальвами найщирішого сміху, скоро минав час. А мені здавало ся, що я з сим курінем був від самого початку, так добре я

Сотник У. С. С. В. Дідушок, заступник отамана П. куріня. Світлив коло Викторова 17. червня 1915 Т. Мойсеович. чув ся у сім товаристві. Вже з верхів дерев на дно яру почав падати разом з дощем сірий вечірній сумерк, як до кватири всунув голову, а опісля й ціле тіло теперішній отаман сього куріня Василь Дідушок. Я перший раз його побачив. Його неукраїнське та на-

віть неславянське гостре лице з енергічним виглядом і меткими рухами очей незвичайно різко відбивало ся від усіх інших фізіогномій присутних, котрі для себе становили якусь гармонійну цілість. Ми познайомили ся. Він хвилинку поговорив з Вітовським про якусь урядову справу та зараз присвятив свій час мені. Я заявив, що саме покінчена інтродукція мого знайомства з сим курінем удала ся знаменито й тепер хотів би я забрати ся до своєї роботи, т. е. передовсім оглянути табір. Отаман і його окруження разом з Вітовським радо пристали на се й таки зараз мимо порядного дощу вийшли зі мною з квартири, щоб опровадити мене по таборі. Мені сей дощ зовсім не був прикрий, бо я вже ліпше змокнути не міг, ніж змок. А на них не робив він загалом ніякого вражіння.

Йдемо наперед у гору ярмом (він тягнеть ся з полудня на північ, стаючи все вузшим і висшим). Опісля звернувши ми ліворуч і вийшли через ряд землянок і шатер з ліса, під котрим на заоранім полі стояла свіжа могила наших стрільців, що на сім місці під самим табором другого куріня лягли головами. Могила гарно вдержана, на чотирьох її рогах чотири сталеві циліндри зі шрапнелів, кругом поруче, на могилі квіти, по котрих спливає сльозами дощ, у могилу вправлений масивний хрест дубовий, а на нїм напись:

„Тут лягли головами дня 10 липня 1915 в боротьбі за волю України Українські Січові Стрільці: Павло Рудий, уроджений 1887 р. в Скваряві (повіт Золочів) — Михайло Куктар, уроджений 1896 р. в Саджаві (повіт Надвірна). В. ї. п. Товаришам товариші“.

Скільки таких могил покриває тепер українську землю! І чи виборять ті, котрі спочили в них, ту волю, що як мета виписана на їх могилах. Може й вибороли би, якби ми вміли були не відтепер шанувати бодай так, як тепер, тих, що приносили себе в жертву нашій національній справі. А то на земній кулі мабуть нема племені, котре з таким непростимим недбальством відносили ся-б до пам'яті й традиції своїх робітників, що впали в боротьбі. Чверть століття минає, а такий Драгоманів не діждав ся навіть коротенької життєписи, в котрій була би згадана його величня праця, подібно є з Франком, Грушевським і множеством інших. Про монографії визначніших людей нашої давнішої бувальщини нема що й говорити. Такі інтересні і блискучі постаті, як отамана Богуна, Палія, Гордієнка, Дорошенка, Сірка, котрі в інших народів, не виключаючи Мурунів в Америці (що розвинули зовсім показну літературну продукцію*), мали би цілі памят-

*) Півн. амер. Муруни мають висші школи й багаті інституції.

ники з книг, — у нас навіть для інтелігентної молодіжи, що кінчить вищі школи, становлять пустий звук, котрий їй нічого не говорить. А які величні постаті існують у нашій князівській добі! З них усіх тільки один одинокий батько Богдан, для розуму й величі котрого чужинці не можуть знайти слів похвали та одушевлення, діждав ся ряду більших або менших відзивів наших перовладних людей. Але яких! Візьміть в руки першу ліпшу книжку чи брошуру про Богдана, котрий з розсипної невольничої маси творив націю, — а знайдете передовсім не признание для його безмежно великого діла, виконаного бідними засобами, тільки всякого роду осуди й лайки, котрими автор хоче показати на силу свій критицизм, якого звичайно не має. Коли-ж таке діється ся з зеленим деревом, на причуд могутнім, то що ж діється ся щойно з сухими та меншими? Чи-ж дивота, що в такій атмосфері виростають навіть типи, які такому Франкови, котрий сотворив українську літературу й поезію у Галичині, — зовсім серіозно закидають, що він знищив нашу культуру? Тут нема що говорити, що се смішна думка одиниці, бо ся одиниця виросла там, де такі думки зовсім не були смішні; вистарчить переглянути річники часописей з часів найбільшої діяльності Франка, щоби переконатися, що такі думки мав наш загаль. Се

просто страшна поява; корінь її лежить у багnistій інерції нашої суспільности, котру разить усяка енергічнійша одиниця. Один з наших діячів висловив ся раз на сю тему такими влучними словами: „Хочеш мати поважанне в українській суспільности, — нічого не роби“. Так, у сій дивній суспільности в високій мірі розвинена нехіть до її власних робітників, вона кожного лінюха величає поважним, а кожного гарячійшого робітника пятнує авантюриком. У ній не було й нема почуття потреби збереження слідів праці своїх робітників.

Такі думки мав я, стоячи над могилою сих молодих стрільців, що впали на сім місці. Мені приємно було, що чиясь рука поставила знак на сім місці, хоч я переконаний, що незабором, як тільки сей курінь піде дальше своїм кривавим шляхом, розсунеть ся та могила, зникне хрест з неї, розберуть поруче, а може нікого з нашої інтелігенції в цілій околиці не заболить о се голова. Ніхто не зробить навіть того, що роблять дикі Індіани, обставляючи каміннем гробниці вождів своїх. Ми зуміли допровадити до того, що навіть могила Володимирового сина запала на нашої землі і нині нема сліду, де вона стояла. Ми не маємо навіть марного опису церкви, в котрій спочиває тіло останнього з великих гетьманів України — Івана Степановича Мазепи!

Ми така гарна нація. А якби мене на другім світі запитали, чи з поворотом на все таки сей світ хочу вибрати инший нарід за свій, я відповів би: ні. Бо в нїм дуже цікаво жити: така величезна різноманїтність індивідуальностей.

Жерело Мазепи в карачинськїм лїсї над Золотою Липою.
Світлив 7. VIII. 1915 Т. Мойсеович.

В сїм змоклїм убогїм таборї (нема в нїм нїодного з синків кривних і свояків „наших батьків народу“) таки народжуєть ся думка пошани для тих, що впали на шляху боротьби за свободу сеї гарної нації. Представте собі молоденьких 11-ти-місячним боем утомлених хлопців, що забрили в сей лїс і самі не знають, на як довго. Недалеко гремять російські гармати й бубнять машинові кріси. Гранати та шрапнелї сягають аж сюди.

А вони, ті хлопці, своїми ще неповні розвиненими раменами несуть тяжкого дуба, щоб його уставити на могилі тих, що погинули.

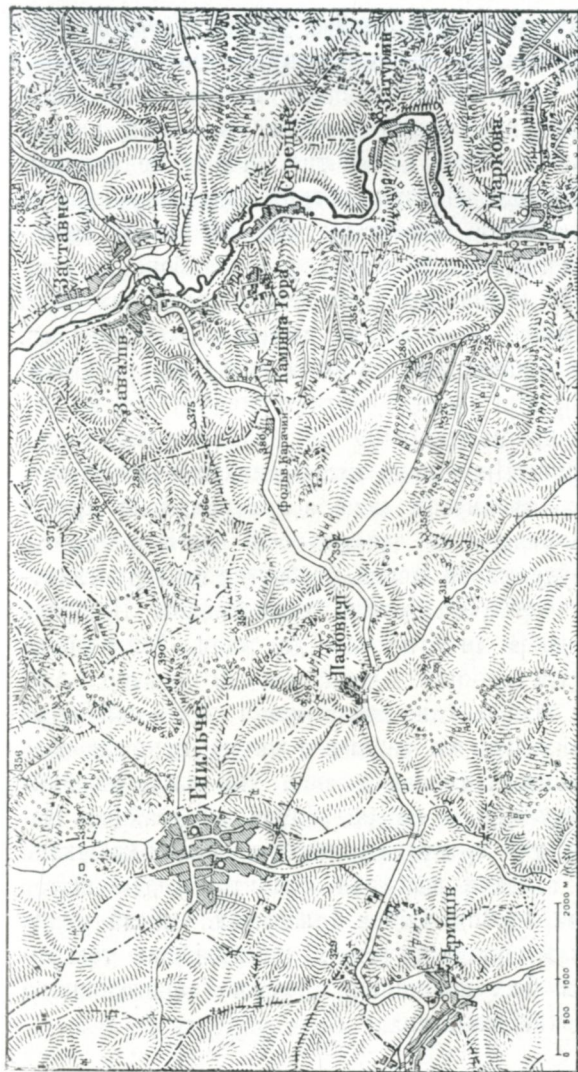
А скільки тут у сім таборі веселости й гумору. Тут ділять усіх Стрільців на чотири роди (щось подібно, як римських легіоністів). Перший, найбільш поважаний, рід становить т. зв. „штанд“, себто основа, другий, рівножвартний уваги, вдовольняє ся номенклатурою „парубоцтво“; третій званий „фіфаками“, або „фінтиками“, се вже всякі спекулянти, ласі на лекшу позицію і роботу, а четверті се „маркеранти“, котрих називають також „дрянею“.

Хто перейшов ся-б сям табором, той переконав ся-б про справедливість Франкового вислову про війну:

„Війна! Вона не дасть, бач, гнись і скніти,
Все гонить до нових стремлїнь і змін.
В огонь життя, що гріє, жре і світить,
Усе нових докидує полїн“.

Що ступінь, то щось дуже дивне, як на молодіж українського народу. Бо як ви наприклад зрозумієте се, що молодіж народу, котрий колись на Запорожю, будучи сотки літ суверенним паном, не збудував ніодної порядної твердині, — тут у вохкїм ярі чужого ліса, знаючи, що години побуту її в нїм почислені, підприємє з власної ініціативи, без чужого кулака, важні культурні роботи.

До них слід зачислити гарну купальню зі штучними водопроводами. Ви певно думаете, що се кпизни. Тимчасом се дійсність. Правда, неймовірна дійсність, але дійсність. З природного жерела в лісі, котре стрільці назвали „Жерелом Мазепи“, попровадили вони вирубаними в довгих дубових пнях коритами воду до двох нижших басенів, з котрих один призначений на збирання води до пиття (з відпливом *aqua profluens*, аякже), а другий на купальню. В сім останнім поставлена гарна будка, ціла заслонена щільно з усіх сторін зеленим смерековим гіллям, уложеним у формі вузьких, високих стін. Навіть найстидливійша дівчина могла би в ній купати ся. А є в тій будці туш, що паде з висоти яких двох метрів. Ще інтереснійша від сього факту помисловість наших хлопців при будові сеї купальні: Великий казан з подіравленим як решето дном служить за збірник води, котра як туш виливається на водобоязне тіло Руснака. І скажіть самі: Чи не оригівальна картина? Адже хто з нас не знає 70% наших інтелігентів, котрі живучи по містах, де о дешеву купіль так легко, виказують засадничу та систематичну ненависть до чистоти й води загалом, з винятком тєї, що подають у каварнях. Се одинока систематична „діяльність“, в якій загал галицької інтелігенції міг би сміло супер-

ничити з інтелігенцією інших народів, якби мав тільки спільну арену до попису.

Але треба признати, що ми маємо також „людей з характером“, т. зн. таких, котрих навіть війна абсолютно нічого не навчить. Покійний Павлик, котрий таку вагу клав на постійність характеру, мав би велику сатисфакцію, бачучи навіть у сім таборі, де у загалу нашої молодіжи слідна засадничча зміна психіки, — частину людей з „характером“. На „характер“ Руснака складається у першій мірі очевидно артистичне *dolce far niente*, хочби навіть воно не було солодке, тільки гірке. Переважно наша шляхта й інтелігенти, як інформував мене з гумором наш артист Гаврилко, не завдали собі навіть настільки труду, щоби перед розбиттям шатер оглянути терен, на котрім їх розпинали. Прийшли й добре їм було там, де стали. Тай розбили в тім „добрім“ місці коло 20 шатер. Але, як відомо, саме характерним людям найбільше приходить ся терпіти в життю; прийшла вода велика й то серед ночі тай на превелику втіху цілого табору залила тих двайцять шатер так ґрунтовно, що їх мешканці ключками та гачками витягали з залитих водою шатер свої торби з хлібом і шматтем. Опісля пішли „в комірне“ до своїх щасливіших товаришів. Тих комірників прозвано переселенцями або емігрантами.

Навчені досвідом перевели в таборі „каналізацію“. Я перекопаний тепер, що ми, отримавши поділ Галичини, потрапимо під проводом власних інженерів перевести відводнення усіх мокрих околиць.

Мають наші стрільці в сїм таборі і завязки свого звіринця: на горбику стоїть маленька будка малесенького песика, а біля неї таблиця з великим написом: „Цербер“. Дійсно трудно здержати ся від сміху, бачучи такий прояв гумору — в сїм лісі, так близько боевої лїнії, де кожної хвилі може досягнути ворожий ґранат або шрапнель.

А той їх гумор прибирає найріжнїйші форми й доходить часом до цілком не подіваних проявів. Молодечий, як шампанське вино бурливий гумор. Ось н. п. така його каскада. З російських позицій летять гарматні кулі просто на січовий табор. Вже чути їх свист. А в таборі — ви певно думаете: страх? — неописана радість: „Є, є“ кричать стрільці з очима, розпаленими надїєю, і вибігають напроти летючих шрапнелїв, щоб, як на гаївці пилку, видирати собі з рук алюмінїй, котрий походить зі шрапнелевого пальника. Така картина пригадує гумор старих пісень Запорожа та старі свідощтва безбоязкості наших прадідів. Якась дивно нїжна, золота струна спомину тягнеться від сеї картини крізь великі простори зе-

мельні і довгі століття темної неволі аж ген до хлопців „Уруш-шайтана“, Сірка та Палія, Богуна й Богдана. А ген-ген, де вже майже зникає ледви чутний відгомін сеї золотой струни, видніє таємнича й могутня постать князя Святослава, Володимирового батька, що оточений з малою горсткою свого війська великим натовпом ворожих сил, сказав до своєї дружини слова, котрі колись у нашої самостійній державі повинні пишати ся на прапорах полків наших: „Не принесем сорому українській землі!“

Дивна річ — в руці одного з опроважачих мене по таборі командантів чет за примітив я невеличкий, але чудової роботи медаліон; на тім самім матеріалі, принесенім з російської боевої лінії повітром, вирита голова великого князя Святослава, гордо піднесена вгору, зі стягненими бровами, в залізнім шоломі. Виконавець того медаліону — Гаврилко. Якби я не вважав за обиду вислову, котрий численні люде уважають за похвалу, то сказав би був виконавцеві сього медаліону: „Я ніколи не сподівався по вас, що ви зможете щось подібне сотворити!“ Я вже хотів сказати сю гарну похвалу, але в сам час виручив мене Вітовський. Він узяв з рук артиста сей медаліон і, жартом ховаючи його, сказав: „Може се буде одинокий медаль, який отримаю...“

Одначе легкий алюміній зі срібним полиском не все приносить золоті спомини та чудові медаліони. Він часом, падаючи біля табору, ранив наших молодих хлопців, що з такою радістю вибігають йому назустріч. А буває й гірше. Замість шрапнеля засвище й завищить ґранат, його небезпечніший брат. Тоді мік жадними матеріялу на свої вироби повстає гнів на Москалів. Дають ся чути оклики: „А то собаки! Колиб хоч кілька шрапнеликів пустили, бо нема вже з чого перстенів робити!“

Головна галузь продукції з алюмінієвого матеріялу то вибір перстенів. Яка в них ріжноманітність! Почавши від найскромніших, скінчивши на випуканих щодо форм і взірців. Отримав і я перстінь в подарунку від одного стрільця, котрий за нього навіть заплати не хотів прийняти. Може тому, що за нього заплатити трудно. Адже матеріял на такий перстінь здобуваєть ся з нараженням життя. Се відчувають часом також т. зв. — але може ліпше не сказати, хто? Дивлю ся я на стрільця, котрий зробив мені сей гарний подарунок. Старший чоловік. Вітовський подає мені зараз його коротку життєпись: „Се найстарший стрілець у нашім куріні. Називаєть ся Петро Заворотюк. Уродив ся у Стаях, повіт Рава Руська, в р. 1871. Бував далеко в світі. Знає мови: німецьку,

мадярську, румунську, болгарську і и. Має сина, котрий виховується у Кракові. Бравучасть у бурській війні по стороні Бурів. Великий службіст. Його поважають і називають „вуйком“.

Я міг би оповісти ще багато про другий курінь Українських Січових Стрільців. Але може вам уже скучно. Сей курінь і на те має раду: чудовий хор. Вже цілком темніло, як він зібрався перед отаманською кватирою. І поплили пісні. Передовсім улюблена пісня цього куріня, улюблена ізза мелодії:

Ой зза гори чорна хмара ~~вста~~ — пла.

то не хмара мо-ло-ді гу-зя — ри!

„Ой, зза гори чорна хмара встала,
То не хмара, молоді гусари . . .

Попереду їдуть генерали,

А по заду бють у барабани . . .

Не журіть ся, молоді гусари:

Попереду їдуть генерали,

А по заду бють у барабани“ . . .

Чи тільки ізза мелодії любить сю пісню

II курінь?

А чому любить він отсю пісню:

„Зажурила ся молоденькая вдова,

Що не скошена, не згромаджена зеле-
ненькая трава:

Наймила вона си косарів двайцять чотири
Щоби вони їй діброву скосили.
Косарі косять, косарі косять,
А вітрець повіває,
Шовкова трава, зелена
На косу налягає“... .

Ген далеко в молодім, зеленім лісі губить ся між корчами тихеньке сольо стрільця-співака, немов житте тих, що сподівали ся вернути до дому, а вилили його кривавими струмками на скелях Бескида, на болехівських мочарах. Розплила ся пісня по корчах у темнім лісі, як кров у чорній землі... .

Чому любить січовий курінь отсю пісню?

Нараз заремів грімкий як приступ свіжого полку спів — говіркий, веселий:

„Ой, летіли чорні мухи

Тай стали співати... .

Гей, гей, лучше було жити в світі козаком,
В Крим по сіль ходити, звать ся чумаком“... .

З команди бригади просили, щоб відкрити телефон, як наші хлопці співають.

„Чи ви відкрили телефон?“ — питає один з офіцерів.

— „Відкрили, відкрили!“ — відповідають з усіх сторін.

А дощ не стає. І ллеть ся струями по струнких пнях молодих грабчуків, по м'яких листю вурдовини, по дні яру, над котрим

Провідник „Артистичної
Горстки“ при У. С. С.
четарь І. Іванець на ста-
новищах в Вікторові.
Світлив В. Розумович.

таборує другий курінь
Українських Січових
Стрільців.

Ми зіли вечеру
та пішли в темну ніч.
Було ховзко під нога-
ми й дощ таким голос-
ним шумом плакав по
лісах над Золотою Ли-
пою, що мені прига-
дали ся переповнені жі-
ноцтвом залізничі двір-
ці в часі мобілізації,
з котрих далеко, да-
леко ніс ся плач, —

зовсім такий самий, як шум сього дощу в лі-
сах над Золотою Липою, де стоять табором
два куріні Українських Січових Стрільців.

А російські ракети так чудово моргають
над лісами, в котрих стоять табором наші
хлопці . . .

Як І курінь У. С. С. опускав свій табор.

(З міст: Що принесла вечірня година? Як довго „рештував вози в дорогу“ І курінь У. С. С.? Що він лишив за собою і як опускав свій табор? Проба розбору вражіння „непевности“. Ніч, зрозуміла мова й один сонет Данте. Найширший краєвид. Ніби відгомін історичних споминів).

В лісах над Золотою Липою запанував сумерк. Вже по малих шатрах наших Стрільців заблестіли невиразні світла, як до канцелярії курінної управи, в котрій ми працювали, вступив жовнір, присланий з бригади, та спитав, де командант Стрільців. Я велів запровадити його до команданта. За хвилину повідомив нас командант, що весь курінь має зараз відійти в напрямі на Г.

Почав ся живий рух.

Вмить зникли уставлені ряди наметів, заїхали вози та поставали на краю поля під лісом. Не минуло 10 хвиль, а всі сотні І куріня були готові в дорогу та стояли під лісом. Жаль було опускати сей ліс, у котрім стрільцям було найспокійніше жити за весь

час війни. Вони прийшли тут дня 7. липня, а відійшли дня 5. серпня вечером.

Скільки праці полишили вони тут, гарної, артистичної праці. Чудово виконані дімки й доріжки з різьбленими написами та прикрасами. А в другім куріні — цікаво, чи він також нині відходить? — ще й гарні землянки зі сходами й охоронними окопами та знаменитою купальнею.

Стежа розглядає околицю над Золотою Липою.
Світлив в серпні 1915 І. Іванець.

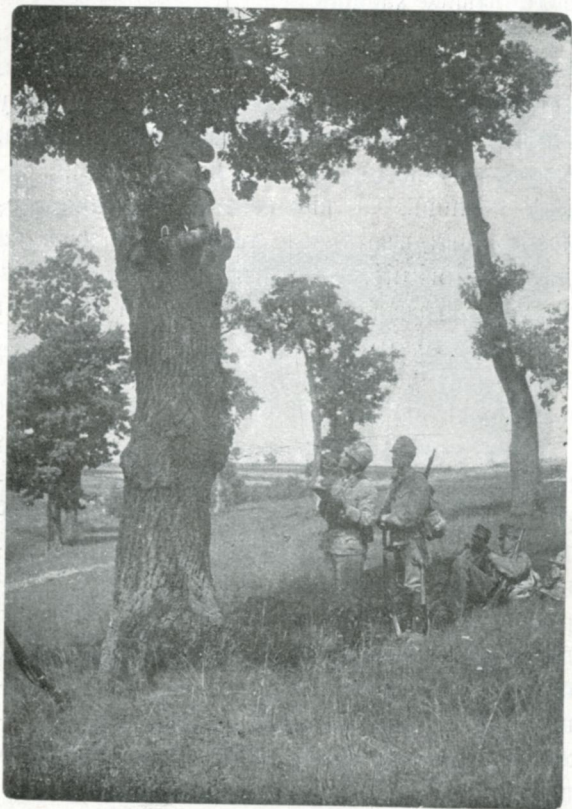
Вже було майже зовсім темно, як всі сотні І курія рушили в похід. Вони йшли так тихо, якби не хотіли сполошити від себе щастя, котре їм товаришило в сім ліску. Я вийшов наперед з двома товаришами, полишивши наші річи на однім зі сотенних возів. Опісля

ми задержали ся у полі, в долині, щоби побачити, як переходитимуть попри нас довгі ряди наших хлопців.

Я вже бачив нічні пересування військ. Вони роблять незвичайно повуре вражінне. Ті темні постаті й кольони, що сунуть у темряві перед себе, одна така сама, як друга, сунуть без кінця, — при чім не видно виразу їх лиць, — викликають вражінне, немовби вони вже тепер, таки зараз, ішли на смерть. *Morituri...* Здаєть ся, що й їм якось ніяково, бо вони — не співають. А в психіці українського обсерватора спів рівнозначний, ба ідентичний з життям, все одно — яке воно, радісне, чи сумне.

Сунуть і сунуть мов величезна хмара нічних лиликів. — Як якісь тіни, що збирають ся йти через „*Лету бездонную та каламутную*“. — Здаєть ся, що якби ті їх лиця були видні, то на них малювала ся-б передовсім непевність, одно з найприкрійших вражінь, яких зазнає людина. Воно дуже складне. На нього складаєть ся крім зденеровання передовсім страх, такий легкий, — хвилюючий, як став при березі, — страх перед тим, що буде. Він спочиває на свідомості, що було ліпше. Бо, хочби як зле було на тім місці, котре опускаєть ся, все-таки опускаєть ся його живим. Значить: воно було добре, щасливе. А тут ідеш кудись, сам не

знаєш, куди. І де тебе спинять, не знаєш.
Як велика ватага перекотиноля. В думці

Стежа І. С. С. на полях коло пановицького ліса.

Світлив в серпни 1915 І. Іванець.

зразу навіть не повстає надія на лішше. А
потому, коли її силою волі прикличемо до

себе, вона видаєть ся така пуста, як ламп без оливи. Якби так хоч сонце світило! А ту ніч западає щораз чорнійша й тяжша.

Але хоч які прикрі ті думки війська, що перетягає ночами, ще прикрійші думки того, що зустрінесть ся з ним, відірваний від свого відділу, не знаючи, де його шукати. Бо все-таки ті, що йдуть збитою лавою, почувують себе приналежними до тої лави, котра становить якусь силу та має якусь керму. А одиниця, відірвана від гурту, бідна, коли опинить ся сама серед темної ночі супроти темряви, бездоріжжя та чужої для неї сили.

А все-таки наша мова, що відзивала ся між рядами наших Стрільців, впливала на мою розбурхану думками душу якось успокоюючо; ся мова просто потахала в мені як роса в землю, спалену посухою; мені пригадав ся третій сонат Данте п. з. „Віднайде не серце“...

А сотня за сотнею йшла тихо й повагом уперед, поруч їхала на конях часть офіцерів. З заду звільна та глухо тарахкотіли по пільній дорозі вози.

Переїшли, переїхали. Я вслухав ся у далечину й почув, як десь дуже далеко співала більша скількість людей українську пісню. Ніхто з нас не міг відрізнити ні слів, ні мелодії. Але всі ми були згідні в тім, що

Провідник стежі посилав звістового з вісткою. Світлив над Золотою Липою в серпні 1915 І. Іванець. се мусить бути українська пісня. Видно, що крім мельодії мусить бути в пісні ще щось, що надає їй кольорит. Се не співав наш курінь. Він був ще недалеко. Зрештою за хвилю дав ся чути і його спів. Він звучав якось пригноблено, непевно. Так співають тільки люде, що йдуть на непевне. А потому й їх спів пропав — на широкій, хвилястій подільській рівнині. Я глянув навкруги. Ще ніколи не видав ся мені обрій такий широкий і великий. Може тому, що я довго передтим жив у горах, а опісля у великих містах. Може тому . . .

Курінь пропав у темряві без слуху. Як дивно скоро подільська рівнина пожирає маси

людей! Скільки вона вже пожерла відділів, цілях військ і народів! Хто сюди не йшов, чиї кости тут не пропадали! Без сліду, без вісти. Може гори й тому веселійші, що в них нема стільки могил . . .

А з землі сеї рівнини, покритої темрявою ночі і мракою, не підносить ся ніякий свідок їх безконечного походу, не відзивається навіть такий невиразний відгомін, як гомін пісні нашого куріня, що пішов на невідоме в темну, глуху ніч у ще більш невідому будучність . . . Що світить у душі тих темних рядів, що зникли в тяжкій мраці літньої ночі Поділля? . . .

І приходять на думку пісні українського народу. Старі, як золото не ржавіючі пісні. Пісні з воєнних часів, мережані червоним як кров світлом ранньої зорі та червоною як рання зоря кровю борців. Всі їхні мотиви, що описують ранній похід, зібрали ся, як у призмі, в словах Тараса:

У неділеньку та ранесенько
Сурми-труби вигравали,
В поход, у дорогу славні компаніїці
До схід сонечка рушали . . .

Який же контраст принесла з собою новочасна війна! Не „до схід сонечка“, не „ранесенько“ рушають тепер „в поход, у дорогу“, тільки, темною, як найтемнішою

нічю, серед штьми та мраки, щоби ворог не бачив з гори, зі своїх модерних машин-літаків. І не при гранню сурм, але тихо тихесенько. Тільки легким як шум води співом значать свій похід. Таким, якого ми й розпізнати не могли. Якийже він сумний-сумний. Чи в його тоні звучить мелодія скарги на дощ і мраку, на холод і голод, на болото, що пхаєть ся в отверті, свіжі рани? Чи може се півсвідоме прощання старої народньої пісні — таємничий похорон пісні?

Часи, в яких вона родила ся, не вернуть уже ніколи. Не верне і те, що ми як нарід занедбали зробити в тих часах. Можому так безмежно сумно в тяжкій мраці літньої ночі Поділля?

Четарь Михайло Гаврилко.
Світлив у Львові 29. I. 1916 Геннер.

На прощання берегів Золотої Липи.

(Зміст: Від фронту. Розмова з артистом. Про маляря Новаківського. Що в штучі головне? Недокінчена розмова про історичну картину. Опущений табір другого курія У. С. С. Тайна сили спомену й загадка національної традиції. Думки Піндара, Шілера та Шевченка.

Було то дня 7. жовтня 1915 р. Цілий полк У. С. С. стояв над Стрипою — в огні. Саме яких 2 або 3 години по моїм відїзді зі стрілецьких становищ почув я за собою сильний греміт російських гармат.

Греміт росте та кріпшає. Коні немов самохіть прудко віддаляють ся від поля знищення й біжать подільськими ланами. А там геть за нами — свище і гуде здалека, чорний вир в повітря йде (якийсь час опісля одержав я від тов. Вітовського картку, в котрій він доносив мені, що російська артилерія незвичайно сильно атакувала).

Груди розпирала якась ясна, тепла та приємна легкість: се ворухив ся в півсвідомости інстинкт самозаховання життя, що

немов говорив: „Тут безпечно, тут щораз безпечнійше...“ Й робило ся добре на душі, так добре, як у студений вечір в ogritій кімнаті матері.

День був чудовий. Товариство інтересне: Зі мною їхав один з молоденьких офіцерів У. С. С. — артист. Він одушевляв ся картинами Новаківського. „Знаєте, вони в кожній заграничній галерії звернули-б на себе увагу та зробили-б рекляму українській штуці!“ — говорив мій товариш.

Я чув ся недобре й був сильно втомлений і зденерований. Але запал мого товариша розпалював й у мене охоту до дебати.

— „А що розумієте під висловом: штука?“ — запитав я його. „Але відповідajte мені на се питання не чужою, тільки своєю, виключно своєю думкою“.

Молодий хлопець задумав ся, а потому відповів:

„Знаєте, я гадаю, що на штуку складається дуже багато річей, в котрих головне: величезна льогіка. Представте собі, яка величезна льогіка є в творах напр. Мікель Анджеля, в його угрупованнях, вимірах, рухах мязів і т. д. і т. д. Мене вражає в творах великої штуки передовсім та льогіка. Як послідовно в них одно з другого виходить! Якже сильно треба збагнути тайни природи

й людини, щоб так льогічно представити щось! І се моя трагедія, що я не відчуваю в собі бажаної інтензивности тої артистичної льогіки“.

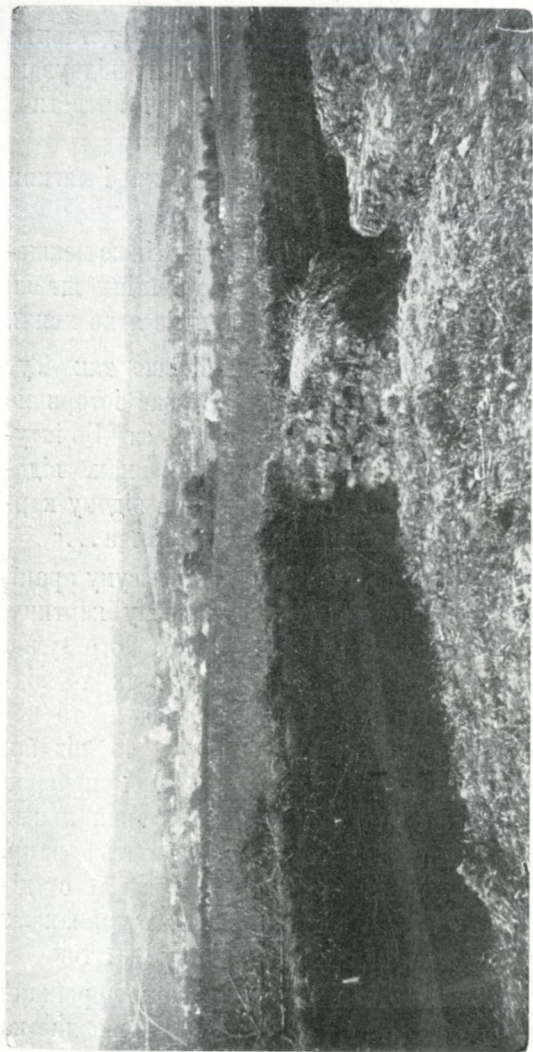
Він якось нагло урвав з легким і мягким смутком у голосі.

— „Чи не називаєте ви льогікою менше-більше того, що в деяких дефініціях штуки називають інтуїцією?“ — запитав я по хвилі.

„Так, але тільки менше-більше так. Тут доходимо до причин, чому в нас історичне малярство так слабо розвивається. Бо інтуїція тут саме, в історичних картинах, відіграє окрему роль. Возьміть напр. відому картину „Візд Хмельницького до Києва...“

Він почав подрібно розбирати суму праці, вложеної артистом у сю величезну картину, й порівнювати її з вислідом. Але його думки переривалися раз-у-раз. Уривав їх то відгомін того, що ми за собою лишали, то подуви холодного осіннього вітру, то відділи артилерії, що минали нас. В часі перерви думав я над тим, як без порівняння легше відтворювати історичну минувшість напр. шведському маляреви, котрий може її студіювати в своїх музеях в усяких напрямках аж до владження кімнат у різних століттях.

Серед таких розмов і думок переїхали ми спалене містечко Завалів і ейшли на

Вид від закопів У. С. С. на правім (західнім) березі Золотої Липи на Завалів і на російські становища. Світлів 12. VIII. 1916. Т. Мойсевич.

стрілецький західний беріг Золотої Липи, з якого представив ся нам чудовий вид.

Десь тут, мабуть на східнім березі ріки, має бути могила четаря У. С. С. Івана Балюка. Ми довго шукали її коло червоного двора, але не могли знайти. І поїхали далше.

Нараз звернув мою увагу якийсь спалений двір. Я вискочив з воза, пізнавши місце, в котрім стільки разів переходив битий шлях, аби з табору І-го куріня дістатися до табору другого куріня. Він знаходився кільканайцять кроків від дороги, в ярі, серед ліса. За мною зіскочив з воза й мій товариш. Ми увійшли в ліс.

Признаю ся, що я ніколи не зазнав рівно сильного, приемного вражіння: Ліс був пустий і тихий, увесь покритий червоняво-золотим листем, котре опало й тільки ще тут і там держало ся на деревах. Крізь ряди сірих пнів грабини блистіли червоні смуги сонця, що заходило. Під нашими ногами, як глибокий диван, подавала ся верства сухого листя та щось шептала. А в ярі стояли незайняті землянки, будівлі й лавки другого куріня, все покрите сухим, золотим листем, блискучим від червоности сонця, що заходило.

Сю приемну тишину й пустку ліса оживили мені картини, котрі я тут недавно ба-

чив і переживав, знайомі лиця товаришів, їх спів і життя.

Як прозорий бурштин праісторичну мушку, так обхопив мій спомин сю картину, щоби на завше заховати її в мозку.

Чому сей опущений січковий табір зробив на мене таке сильне й приємне враження? Я не міг того пояснити собі. Заворушена сим питанням думка почала в літературі шукати за відповідю. Але знайшла тільки те, що подібні ситуації стверджували люде віддавна, одначе відповіді на них не давали. І так напр. Шілер каже:

„Was unsterblich im Gesang soll leben,
Muß im Leben untergehn.“*)

Зрештою ніякого пояснення, ні вказівки, як до нього дійти. Те саме говорить і поезія Тараса в його „Чигирині“, „Черцєви“ і т. д. — з іще більшою силою ніж Шілерівська, хоч і не так виразно.

„У келії, неначе в Січи,
Козацтво славне ожива...“

Нерозв'язана загадка сили спомину є рівночасно загадкою оживлення нашої національної традиції. Століттями переходив я в голові всякі вислови людей думки про се питання, почавши від старого Піндара з його:

*) Що невмирущо має жити в пісні, мусить загинути в життю.

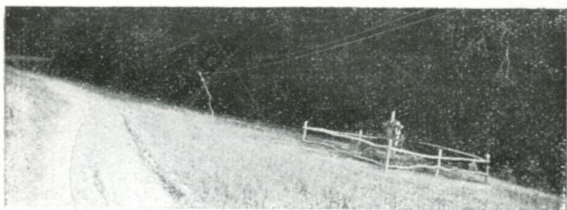
„Діла тривають коротше ніж життя слів, висловлених про ті діла“. Стара, досі непо-рішена суперечка між ідеалістичним і мате-реалістичним світоглядом.

„Товаришу, не хочу вас знати, як ви з поворотом не відфотографуєте цього опу-щеного табору і то з місця, де яр найвуз-ший, в напрямі, як ширшає. Чи можете мені пояснити, чому тільки з цього місця сей опу-щений табір робить таке сильне та приємне вражіння?“

— „Ні, не можу“.

Ми довго дивили ся на опущений табір другого куріня в ліснім ярі над Золотою Ли-пою, котрий звільна покривали ніжні й м'які тіни півсумерку погідної днини.

Кожний з нас певно инакше пробував собі відповісти в душі на порушені питання.

Могила Павла Рудого і Михайла Кухтара У. С. С.
Світлив Т. Мойсевич.

ЗМІСТ.

	Стор.
I. До фронту над Золотою Липою .	3
II. Чотири кілометри від боевої лінії	26
III. В таборі I-го куріня У. С. С. .	44
IV. В таборі II-го куріня У. С. С. .	65
V. Як I-ий курінь У. С. С. опускав свій табор	89
VI. На прощання берегів Золотої Липи	97

10988

11к.

Звезд

ПРО
90

В 5.915

